

KUL TÚRA SLOVA

2005
ROČNÍK 39

VEDECKO-POPULARIZAČNÝ ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TER-
MINOLÓGIU ■ ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU EUDOVÍTA ŠTÚRA
SAV, JAZYKOVÉHO ODBORU MATICE SLOVENSKEJ A ÚSTREDNEJ JAZY-
KOVEJ RADY MINISTERSTVA KULTÚRY SR

VYDAVATELSTVO MATICE SLOVENSKEJ V MARTINE

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra SAV,
Jazykového odboru
Matice slovenskej
a Ústrednej jazykovej rady
Ministerstva kultúry SR*

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

Ladislav Bartko, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Sibyla Mislovičová, Jozef Mlacek, Slavomír Ondrejovič, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Jana Skladaná, Mária Šimková, Iveta Vančová, Marta Zamborová

REDAKČIA

813 64 Bratislava, Panská 26

KAČALA, J.: Osobnosti slovenskej jazykovedy 20. storočia 193

DISKUSIE

ŠVEC, Š.: Terminologické pojmy a princípy vo výchovovede 204
HORNĀNSKÝ, I.: Slová *brod, brázda, brána, vráta* a *mohyla* v slovenských geografických názvoch 218

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

O slovenských priezviskách. M. Majtán 232

ROZLIČNOSTI

Pomenovania vedúcich pracovníkov. J. Horecký 238

SPRÁVY A POSUDKY

O publikácii *Hydronymia povodia Nitry*. M. Jozefovič 241
Priekopnícky lexikografický čin. E. Brodňanská 243

SPYTOVALI STE SA

O názve *sudoku*. I. Vančová 247

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Nové výrazy (49). S. Duchková 248
Z rukopisu pripravovaného *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (28). A. Šebestová 250

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Chyby pri predložke <i>mimo</i> . M. Pisár- číková	255
O slovese <i>potierať</i> . M. Považaj	256

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, Jazykovedného odboru Matice slovenskej a Ústrednej jazykovej rady Ministerstva kultúry SR. Ročník 39, 2005, č. 4. Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj, CSc. Výkonná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 144,- Sk, jednotlivé čísla 24,- Sk. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin. Registračné číslo 7050. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202

Distributed by Vydavateľstvo Matice slovenskej, Mudroňova 1, 036 52 Martin, Slovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine

Vytlačil: Tlačiareň BEN & M, Miriam Uličná, Turčianske Teplice 2005

Cena 24,- Sk

KUL TÚRA SLOVA

*Vedecko-popularizačný
časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

Orgán

*Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV,
Jazykového odboru Matice slovenskej
a Ústrednej jazykovej rady Ministerstva
kultúry SR*

HLAVNÝ REDAKTOR

PaedDr. Matej Považaj, CSc.

VÝKONNÁ REDAKTORKA

PhDr. Sibyla Mislovičová

REDAKČNÁ RADA

doc. PhDr. Ladislav Bartko, CSc., prom. fil. Adriana Ferenčíková, CSc., prof. PhDr. Ján Findra, DrSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., prof. PhDr. Ján Kačala, DrSc., PhDr. Ivan Masár, PhDr. Sibyla Mislovičová, prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc., doc. PhDr. Slavomír Ondrejovič, CSc., doc. PhDr. Jozef Pavlovič, CSc., PhDr. Mária Pisárčiková, PaedDr. Matej Považaj, CSc., doc. PhDr. Jana Skladaná, CSc., PhDr. Mária Šimková, Mgr. Iveta Vančová, Mgr. Marta Zamborová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

Osobnosti slovenskej jazykovedy 20. storočia

JÁN KAČALA

Úvod

Pod názvom *Osobnosti slovenskej jazykovedy 20. storočia* v súbore siedmich príspevkov predstavíme odborné a ľudské profily 21 slovenských jazykovedcov, ktorí sa významným spôsobom zaslúžili o vedecké poznanie slovenského jazyka v 20. storočí, mali závažnú účasť na kodifikovaní spisovnej slovenčiny v príslušnom období a pričínili sa o zvyšovanie jazykovej kultúry u nás. Náš výber zahŕňa týchto jazykovedcov (mená uvádzame chronologicky podľa roka narodenia): Jozef Škultéty (1853 – 1948), Ján Damborský (1880 – 1932), Ján Mihál (1891 – 1969), Václav Vážný (1892 – 1966), Anton Augustín Baník (1900 – 1978), Belo Letz (1902 – 1971), Ján Stanislav (1904 – 1977), Anton Jánošík (1904 – 1971), Henrich Bartek (1907 – 1986), Ľudovít Novák (1908 – 1992), Jozef Štolc (1908 – 1981), Jozef Orlovský (1908 – 1990), Eugen Jóna (1909 – 2004), Eugen Pauliny (1912 – 1983), Štefan Peciar (1912 – 1989), Jozef Ružička (1916 – 1989), Gejza Horák (1919 – 2003), Jozef Mistrík (1921 – 2000), Ján Oravec (1922 – 1986), Anton Habovštiak (1924 – 2004), Ladislav Dvonč (1926 – 2003). Ako sa z prehľadu ukazuje, z jazykovedcov pôsobiacich v 20. storočí sa v našich textoch nateraz zaoberáme iba nežijúcimi osobnosťami.

Úloha spracovať osobnosti slovenskej jazykovedy 20. storočia nám vyplynula z prípravy novej publikácie o dejinách spisovnej slovenčiny, nadvä-

zujúcej na Náčrt dejín spisovnej slovenčiny, ktorý autor tejto state roku 2001 vydal vedno s prof. Rudolfom Krajčovičom (2. vyd. 2005). Pripravovaná publikácia vychádza teda z citovaného Náčrtu dejín spisovnej slovenčiny, ale koncipuje sa ako podstatne rozšírená a čiastočne upravená práca.

Uvedený výber osobností slovenskej jazykovedy je podmienený praktickou potrebou, ktorá vychodí z rozdelenia tematiky dejín spisovnej slovenčiny medzi citovaných dvoch spoluautorov, v našich pripravovaných príspevkoch nejde teda o sústavné spracovanie témy osobností slovenskej jazykovedy 20. storočia, lež o výber daný uvedenou potrebou. Sústavné spracovanie tejto témy je veľmi aktuálne a zostáva úlohou do budúcnosti. Toto vysvetlenie sme uviedli najmä preto, že si uvedomujeme, že takýto súbor osobností slovenskej jazykovedy by nepochybne bolo treba začať jazykovedcom, ktorý sa pokladá za zakladateľskú osobnosť slovenskej slovakistiky, t. j. Samuelom Cambelom (porovnajme vyjadrenie Jozefa Ružičku z jeho state o polstoročí výskumu slovenčiny z r. 1971, s. 5, že „slovakistika vo vlastnom zmysle (teda ako všestranný výskum slovenčiny) vznikla až v druhej polovici 19. storočia v dielach Samuela Czambla“). No v našich príspevkoch nezačínáme ním najmä preto, že Cambelovo dielo je u nás dobre známe a spracované aj zhodnotené a jesto o ňom už dosť odbornej literatúry (okrem statí v periodických publikáciách odkazujeme aspoň na zborník Pedagogickej fakulty v Trnave *Philologia* 3 z r. 1973, prinášajúci referáty a diskusné príspevky prednesené na vedeckej konferencii v Trnave v decembri 1969, venovanej Samuelovi Cambelovi). Na rozdiel od Samuela Cambela pri osobnostiach zaradených do nášho časopi-seckého výberu súhrnné hodnotiace údaje – okrem encyklopedických hesiel – zväčša chýbajú alebo sú ťažšie dostupné.

Naším súborom príspevkov venovaných osobnostiam slovenskej jazykovedy v istom zmysle pokračujeme v seriáli príspevkov Rudolfa Krajčoviča, ktoré pod názvom *Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny* vychádzali v ostatných troch ročníkoch Kultúry slova. Vecne nadväzujeme najmä na XII. a XIII. časť tohto seriálu, ktoré s podtitulom *Medzivojnové obdobie a Nové obdobie v dvoch etapách* vyšli v Kultúre slova v 6. čísle ročníka 2004 a v 1. čísle ročníka 2005. Pritom osobitne upozorňujeme najmä na úvodnú stať spomínanej XIII. časti, v ktorej autor predkladá originálny obraz najnovšieho obdobia vo vývine spisovnej slovenčiny, t. j. obdobia od roku 1940 do roku 1990, a jeho členenie na dve výraznejšie etapy, kto-

rych mílnikom je rok 1953, keď vyšli nové Pravidlá slovenského pravopisu. V druhej etape autor vidí dve fázy: kým „fázu v rokoch 1953 až 1968 charakterizovalo isté napätie,... druhá fáza od roku 1968 po rok 1990 bola už pokojnejším obdobím, ponúkala čas i podmienky na všestranný výskum slovenčiny“ (Krajčovič, 2005, s. 7).

Pokladáme za veľmi cenné, že Rudolf Krajčovič takpovediac vydáva vedecké aj osobnostné svedectvo o analyzovanom období a opiera sa pritom nielen o prístupnú odbornú literatúru a zodpovedajúce pramene, ale aj o vlastné poznanie a skúsenosti. A práve na základe nášho vlastného poznania a skúseností môžeme na okraj citovaného Krajčovičovho konštatovania pripomenúť, že ani obdobie po roku 1968 nebolo ani z hľadiska všestranného výskumu slovenčiny jednoznačne pokojným obdobím a že roky normalizácie okrem iného značili aj opätovnú „normalizáciu“ v oblasti vedeckého výskumu slovenčiny v tom zmysle, že sa na program dňa znova dostala teória a prax zblížovania slovenčiny s češtinou a ostrá kritika takzvaného aj skutočného „protičeského“ (taká bola oficiálna ideologická a politická dikcia) purizmu a prejavov fiktívneho a umelo pestovaného slovenského nacionalizmu. Táto politická línia sa zo strany vedúcich straníckych a štátnych orgánov veľmi zreteľne prejavovala vo vzťahu k Jazykovednému ústavu Ľudovíta Štúra SAV a spomínaná kritika postihovala najmä jednu z vedúcich osobností slovenskej jazykovedy v 20. storočí – Jozefa Ružičku, ktorý práve v 70. rokoch 20. storočia stál na čele Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Inou oblasťou, ktorú v období normalizácie bolo treba odborne aj politicky obraňovať, bol výskumný profil Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV ako nášho základného vedeckovýskumného pracoviska s komplexnou slovakistickou, ale aj všeobecnójazykovednou orientáciou. Pred vedúcimi straníckymi, ako aj akademickými orgánmi neprestajne bolo treba obhajovať závažné výskumné témy pracoviska, ako bol najmä Historický slovník slovenského jazyka, výskum dejín slovenského jazyka vo všeobecnosti, ako aj výskum slovenských nárečí. V tej súvislosti sa na „kritický pretras“ dostávalo aj vydávanie „až“ štyroch jazykovedných časopisov starostlivosťou ústavu, z nich najmä slavisticky orientovaného časopisu *Slavica Slovaca*.

Tieto témy však na tomto mieste nechceme podrobnejšie rozoberať, hoci pri hlbšom a komplexnejšom vedeckom pohľade na dejiny spisovnej slovenčiny a dejiny slovenskej jazykovedy v najnovšom období sa im nemožno vyhnúť.

Na druhej strane aj skutočnosti uvedené v predchádzajúcich odsekoch naznačujú dôvody, pre ktoré sa treba vracať do minulosti, teda aj do minulosti slovenskej jazykovedy, hoci je táto minulosť iba celkom nedávna. Nemožno však poprieť, že je výhodné, keď – podobne ako to urobil Rudolf Krajčovič v citovanej stati – o danom období môžeme svedčiť aj na základe osobného poznania a osobných skúseností. Takéto svedectvo je dokonca aj potrebné, ba nevyhnutné, lebo často ide o udalosti a javy, ktoré nie sú zachytené písomne alebo o ktorých sa historické doklady neraz ťažko zisťujú už dnes. A keď sa osobné svedectvá nezachytia, s odchodom človeka sa definitívne stráca možnosť zachovať ich pre históriu. Keďže minulosť je kľúčom k prítomnosti aj budúcnosti, je potrebné a správne nielen dôkladné poznanie minulosti, ale aj vyrovnávanie sa s ňou, presnejšie, s jej duchovným odkazom novším generáciám. Vo vede sa žiada dôkladne poznať najmä minulosť vlastného vedného odboru: práve na tomto základe možno diferencovať medzi tým, k čomu sa z minulosti možno a treba aktívne hlásiť, a tým, čo síce priniesol, ale aj čoskoro odviaľ nepodplatný čas. Hlavným zmyslom našich textov dotýkajúcich sa novšej histórie slovenského jazyka a slovenskej jazykovedy je teda prispieť k hlbšiemu a všestrannejšiemu poznaniu a k lepšiemu pochopeniu minulosti nášho vedného odboru, ale aj hľadať oporu pre dnešnú a budúcu prácu v minulých dejoch.

Ako sme už naznačili, téma patrí do dejín slovenského jazyka a najmä slovenskej jazykovedy v novšom období vývinu. Takáto téma nie je u nás systematicky spracovaná, aj preto sa dakedy ťažšie získavajú potrebné údaje a fakty. Na druhej strane je to živá a vedecky prítiažlivá téma a potreba jej spracúvania je podmienená aj tým, že dnešná staršia generácia jazykovedcov ešte mnohých zo svojich profesionálnych predchodcov zažila ako svojich učiteľov a spolupracovníkov, takže má na nich ešte živé spomienky. Aj pohľad mladšej generácie na svojich učiteľov a skúsenejších spolupracovníkov je vedecky odôvodnený a potrebný.

Jozef Ružička v spomínanom prehľadnom texte (1971, s. 6 n.) hovorí o troch generáciách slovenských slovakistov. Do prvej generácie, ktorá sa podľa jeho slov „cieľavedome začala starať o poznanie a uplatnenie sa slovenčiny“, zaradil Jána Mihála, Bela Letza, Jána Stanislava, Antona Jánošíka, Henricha Bartka, Ľudovíta Nováka, Jozefa Štolca, Štefana Tóbika, Eugena Jónu a ďalších nemenovaných pracovníkov. Okrem Jána Mihála všetci sú

narodení v prvom desaťročí 20. storočia. Predstavitelia Ružičkovej druhej generácie slovakistov – Eugen Pauliny ako vedúca osobnosť, Štefan Peciar, Jozef Ružička, Ján Horecký, Vincent Blanár a ďalší – sa narodili v druhom desaťročí 20. storočia, pracovali najmä v 40. rokoch a ďalších desaťročiach a podľa Jozefa Ružičku ich vyznačuje úsilie o uplatňovanie novších metód vedeckej práce a nadväzovanie aktívnych pracovných kontaktov so zahraničnou jazykovedou. A napokon do najpočetnejšej, tretej generácie, ktorá sa vyznačuje „detailným rozborom kľúčových otázok slovenčiny i aplikáciou novších metód vedeckej práce“ (c. m., s. 8), Jozef Ružička vyberá iba niektorých reprezentantov: Ferdinanda Buffu, Gejzu Horáka, Rudolfa Krajčoviča, Ábela Kráľa, Františka Mika, Jozefa Mistríka, Pavla Ondrusa, Šimona Ondruša a Jána Oravca; takmer všetci uvedení jazykovedci sa narodili v 20. rokoch 20. storočia, t. j. v treťom desaťročí tohto storočia.

Náš výber osobností križuje všetky tri uvedené generácie a na rozdiel od spomenutého Ružičkovho výberu zahŕňa aj niektorých starších jazykovedcov (Jozefa Škultétyho a Jána Damborského), ďalej osobnosť Antona Augustína Baníka, ktorého jazykovedné dielo sa v našich jazykovedných publikáciách spomína menej, a napokon aj jedného jazykovedca českého pôvodu (Václava Vážneho), ktorý významne ovplyvnil výskum slovenského jazyka, najmä slovenských nárečí a spisovnej slovenčiny, a stav jazykovej kultúry u nás v druhej tretine 20. storočia. Ako sme už spomenuli, vo všetkých prípadoch ide o nežijúce osoby, aj preto náš výber obsahuje aj jazykovedcov patriacich podľa Jozefa Ružičku do tretej generácie slovakistov. Rozhodujúcim kritériom pri našom výbere však boli odborné požiadavky: významné celoživotné slovakistické dielo a významná účasť na kodifikácii spisovného jazyka a na rozširovaní a zvyšovaní jazykovej kultúry u nás v 20. storočí.

Profily viacerých slovakistických osobností z nášho výberu spracoval v citovaných príspevkoch v Kultúre slova už Rudolf Krajčovič. Oproti Krajčovičovmu spracovaniu v našich profiloch podávame prehľadnejšiu charakteristiku vybratých jazykovedných prác a teoretických východísk autorov a v širšom rozsahu zaujímame postoj aj k ideovej platforme, z ktorej príslušný jazykovedec vo svojej práci vychádzal. Aj preto sú naše texty venované jednotlivým osobnostiam rozsahom širšie.

Jednotlivé heslá majú relatívne jednotnú osnovu: na začiatku sú životopisné údaje o štúdiu, pracovnom zaradení a kvalifikačnom postupe, na-

sleduje celkové zhodnotenie diela, uvedenie a charakterizovanie autorových knižných prác napísaných samostatne aj v spoluautorstve s inými jazykovedcami a na záver sa uvádza celkový význam danej osobnosti pre slovenskú jazykovedu a kultúru.

Pri spracúvaní profilov vybratých osobností sme sa opierali o tieto pramene: jazykovedné dielo danej osobnosti a bibliografia jej vedeckých prác, údaje o živote a diele uvádzané v encyklopedických heslách, príležitostných článkoch a rozličných správach uverejnených v odborných časopisoch a hodnoteniach istých období vo vývine slovenského jazyka a slovenskej jazykovedy, práce o dejinách spisovnej slovenčiny, jazykovedné, kultúrne a iné podobne orientované časopisy, spomienková literatúra a osobné poznatky a skúsenosti a prípadné záznamy z prednášok daného jazykovedca na univerzite, v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV, na vedeckých podujatiach a pri iných príležitostiach.

Jozef Škultéty (1853 – 1948). Narodil sa v Potoku v Rimavskosobotskom okrese. Stredoškolské štúdiá v Rimavskej Sobote a v Revúcej zakončil maturitou r. 1871, po nej sa stal učiteľom v Sučanoch a vo Vrútkach. V rokoch 1874 – 1876 v Budapešti študoval jazykovedu a históriu na pedagogiu, ktoré pripravovalo učiteľov pre meštianske školy. Od r. 1877 pracoval na školskom inšpektoráte v Rimavskej Sobote, po troch rokoch ako bankový úradník v Turčianskom Sv. Martine. Od začiatku 80. rokov sa v Turčianskom Sv. Martine ako národnom a kultúrnom centre Slovákov profesionálne venuje najmä redakčnej práci vo významných slovenských periodikách, ako sú predovšetkým *Národné noviny* a *Slovenské pohľady*, a v kratších intervaloch rediguje aj *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, *Sborník Matice slovenskej* a v rokoch 1939 – 1944 vedno s Antonom Jánošíkom časopis *Slovenská reč*. Po oživotvorení Matice slovenskej r. 1919 spolu s Jaroslavom Vlčkom stáva sa jej doživotným správcom. R. 1921 sa na filozofickej fakulte novozaloženej bratislavskej univerzity stáva prvým profesorom slovenského jazyka a literatúry. Umrel v Martine.

Svojím dokonalým praktickým poznaním spisovnej slovenčiny aj slovenčiny vo všeobecnosti, svojimi širokými teoretickými poznatkami o súčasnom stave a o histórii slovenského jazyka aj iných slovanských jazykov, ako aj zručnosťami nadobudnutými v dlhodobom každodennom kontakte s kultú-

vovaným slovenským slovom a v bohatej redakčnej práci sa Jozef Škultéty stal jedným z najvýznamnejších tvorcov martinského úzu a martinskej normy spisovnej slovenčiny, rozširovateľov tejto podoby spisovnej slovenčiny a udržiavateľov kontinuity tejto normy; pokračovateľom tejto normy v novej etape vývinu spisovnej slovenčiny po roku 1919 bola matičná norma. Tým zároveň platil ako najuznávanejšia autorita na Slovensku v otázkach spisovnej slovenčiny, jej normy a kodifikácie a jej kultivovania. O jeho rady a stanoviská sa pri formulovaní vedeckovýskumných výsledkov vo svojich súhrnných prácach o slovenčine opieral Samuel Cambel, ktorý bol pre svoje pracovné zaradenie nútený dlhodobo žiť mimo slovenského územia (ako štátny úradník pôsobil v Budapešti). V dohode so Samuelom Cambelom Jozef Škultéty urobil aj viaceré kodifikačné úpravy v 2. a 3. vydaní Cambelovej Rukováti spisovnej reči slovenskej, ktoré vyšli už po autorovej smrti. Spomínaná martinská norma spisovnej slovenčiny slúžila ako východisko kodifikácie práve Samuelovi Cambelovi v Slovenskom pravopise z r. 1890 a najmä v citovanej Rukováti spisovnej reči slovenskej (1. vyd. 1902, 2. vyd. 1915, 3. vyd. 1919). Stanoviská Jozefa Škultétyho sa neskôr rešpektovali v zásadnej orientácii a praktickej činnosti časopisu Slovenská reč, ktorý významne ovplyvňoval jazykovú prax i celkovú jazykovú situáciu na Slovensku v 30. rokoch a svojím cieľavedomým úsilím dosiahol ustálenie normy spisovnej slovenčiny. Za vyvrcholenie tohto prúdu vo vývine spisovnej slovenčiny a jazykovej kultúry možno pokladať kodifikáciu v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1940. A práve táto kodifikácia sa stala východiskom súčasného obdobia vo vývine spisovnej slovenčiny v najužšom zmysle. Jozef Škultéty má priam neoceniteľné zásluhy o súčasnú podobu spisovnej slovenčiny a jej kodifikáciu.

Jozef Škultéty sa vo svojej práci v oblasti kultivovania spisovnej slovenčiny pridržiaval zásady kontinuity vo vývine spisovnej slovenčiny a potreby rešpektovať tradíciu spisovného jazyka a jeho kultivovania. V otázkach kodifikácie pravopisnej sústavy zastával konzervatívnejšie stanovisko. Vo vlastnej bádateľskej práci sa orientoval skôr na praktické otázky, ktoré mali kultúrno-politický dosah. Významná je jeho stať *Cudzie slová v slovenčine*, ktorá vyšla v Slovenských pohľadoch r. 1902. Jazykovednú tému v nej posudzuje na základe prístupnej odbornej literatúry a zhromaždeného jazykového materiálu v širokých kultúrno-historických súvislostiach a formuluje triezve závery. V otázke jazykových kontaktov zdôrazňoval

slavistické súvislosti slovenčiny a pramene jej možného obohacovania novými prvkami v tom čase videl najmä v ruštine. V jazyku, osobitne spisovnom, videl národný symbol, zdôrazňoval celonárodnú pôsobnosť a záväznosť spisovného jazyka a jeho normy. Podstatu, pôvodnosť a zachovanosť jazyka nachádzal v domácich jednotkách vznikajúcich spájaním na základe syntaxe. Na druhej strane medzinárodne známe slová v jazyku pokladal za plne odôvodnené.

Josef Škultéty v slovenskej kultúre značí osobnosť s neobyčajne širokým záberom: okrem jazykovedy sa zaoberal literárnou históriou a kritikou, kultúrnou históriou, zo začiatku sám umelecky tvoril. Jeho mimoriadne široká organizátorská, pedagogická, vedecká, popularizačná, publicistická, redaktorská aj vydavateľská činnosť ho vyzdvihla na piedestál národného barda, symbolu húževnatého, neohrozeného, ale aj víťazného zápasu za záchranu národa, jeho jazyka a jeho kultúry.

Ján Damborský (1880 – 1932). Narodil sa v Kopčanoch pri Skalici. Ľudovú školu vychodil v rodisku, strednú školu navštevoval v Skalici, v Bratislave a v Ostrihome, kde aj maturoval. Teológiu študoval vo Viedni a v Ostrihome v r. 1899 – 1904. Ako katechéta a kňaz pôsobil na viacerých miestach, naposledy v r. 1914 – 1919 v Budapešti. Medzitým r. 1918 prevzal funkciu župného archívára a v nasledujúcom roku sa v Nitre stal správcom gymnázia a vyučoval najmä filologické predmety. V r. 1921 – 1924 študoval viaceré filologické a iné disciplíny na filozofickej fakulte univerzity v Bratislave. Umrel v Nitre.

Z praktických potrieb (vyučovanie slovenčiny na gymnáziu a v učiteľských kurzoch) vznikla Damborského *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis* vydaná r. 1919 a – ako autor vraví v predhovore – napísaná „pre tých, ktorí slovensky už hovoria, ale slovenskú mluvnicu a pravopis ešte neznajú“. Mala preklenúť medzeru medzi „vedeckou“ gramatikou Cambelovou, ktorú dobre poznal, a odborne nenáročnými príručkami. Po roku vyšlo jej druhé, prepracované vydanie a v nasledujúcom roku tretie, doplnené vydanie, v ktorom v podnápise uvádza aj svoje pramene a zacielenie práce: „Podľa Gebauera – Ertla a Czambela pre stredné školy a samoukov napísal Ján Damborský.“ Keďže šlo o učebnicu oficiálne schválenú ministerstvom školstva, autor pri jej koncipovaní musel rešpek-

tovať aj „pokyny úradných posudzovateľov“. Je to praktická školská gramatika, ktorá sa koncepcne aj v jednotlivých riešeniach dôsledne pridrižava Gebauerovej – Ertlovej Krátkej mluvnice českej, ktorá vyšla v mnohých vydaniach, a v niektorých sporných slovakistických otázkach stojí na stanovisku Cambelovej Rukováti spisovnej reči slovenskej v jej prvom vydaní z r. 1902. České východisko ovplyvnilo aj Damborského riešenie kodifikačných otázok spisovnej slovenčiny, napríklad výslovnosti spoluhlásky *v* v prípadoch typu *spev*, *dievka*: kým Cambel tu uvádza výslovnosť *s* krátkym *u*, Damborský kodifikuje podoby „*spef*“, „*diefka*“.

Štvrté vydanie Slovenskej mluvnice z r. 1924 autor rozšíril o niektoré nové časti všeobecného rázu (napríklad roztriedenie jazykov, úvod do slovenského jazyka) a toto vydanie sa stalo východiskom jeho *Krátkej mluvnice slovenskej pre nižšie triedy stredných škôl* z r. 1927, ako aj konečnej dvojdielnej *Slovenskej mluvnice pre stredné školy a učiteľské ústavy* z r. 1930, ktorá sa predstavuje ako piate vydanie Damborského hlavného diela, ale je to nové dielo, prepracované a podstatne rozšírené najmä o úvodné výklady všeobecného rázu. V syntaktickej časti uvádza aj literárne pramene, z ktorých čerpal doklady ilustrujúce syntaktické javy.

Ján Damborský rovnako ako Samuel Cambel bol v intenzívnom pracovnom kontakte s Jozefom Škultéty, od ktorého ako od vedeckej aj ľudskej autority chcel poznať názory na riešenie viacerých vedeckých kodifikačných otázok. Jeho postoje (napríklad v otázke kodifikovania podôb s dvojhĺaskou *ie* v tvaroch *mrieť* – *mrie*, v slovách typu *veniec*) však nie vždy rešpektoval.

S Jozefom Škultéty sa Ján Damborský stretal aj na pôde Matice slovenskej, v ktorej jazykovom odbore pracoval od r. 1927 pri diskusiách o podobe prvých oficiálnych Pravidiel slovenského pravopisu, chystaných v Matici slovenskej pod vedením Václava Vážneho a vydaných r. 1931. Význačným jazykovedným partnerom na Slovensku a jazykovednou autoritou bol Jánovi Damborskému práve Václav Vážný, ktorý bol prinajmenej aj konzultantom pri koncipovaní niektorých častí Damborského gramatického diela (napríklad pri časti o historickom hláskosloví) a iné časti (konkrétne o slovenských nárečiach) autorsky sám do Damborského gramatiky spracoval. Odborná autorita Václava Vážneho stála za tými riešeniami Damborského gramatického diela, ktoré boli zo slovenskej strany predmetom niekedy až priestrej kritiky (napríklad Ján Mihál, Michal Knapp).

Damborského dikciu pri riešení kodifikačných otázok spisovnej slovenčiny čiastočne podmieňoval jeho západoslovenský nárečový pôvod (sám sa na to odvolával) a potom to, že jeho učebnice slovenčiny platili ako oficiálne uznané učebné texty: tým si možno vysvetliť to, že Ján Damborský sa vo viacerých otázkach usiloval o kompromisné riešenie (napríklad pomocou tzv. dvojtvarov, pri ktorých sa popri slovenskej forme uplatnila aj česká); takéto riešenie vyhovovalo oficiálnej štátnej ideológii a politike jednotného československého jazyka a národa.

Napriek odborným nedostatkom a ústupkom vyvolaným politicky Damborského učebnice slovenčiny v 20. rokoch 20. storočia v novej spoločenskej i jazykovej situácii slovenského národa po vzniku Česko-slovenskej republiky r. 1918 predstavujú významný kultúrny čin, lebo sa stali oporou jazykovej výučby a praktickej jazykovej prípravy novej vzdelanej generácie Slovákov, ktorá v 30. rokoch mala rozhodujúcu úlohu pri rozvoji slovenskej vedy, umenia a kultúry a pri stabilizovaní normy spisovnej slovenčiny.

Ján Mihál (1891 – 1969). Narodil sa v Moštenici v okrese Banská Bystrica. Vyštudoval učiteľský ústav v Lučenci, od r. 1911 pôsobil ako učiteľ na viacerých miestach. Počas prvej svetovej vojny bol zajatý v Rusku, tu sa venoval štúdiu angličtiny a ruštiny. Od r. 1922 študoval slovanskú a germánsku filológiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Po jej absolvovaní účinkoval ako učiteľ a riaditeľ na stredných školách v Slovenskej Ľupči, Banskej Bystrici a v Nových Zámkoch. Po odchode do dôchodku žil v Bratislave. Umrel v Budapešti, pochovaný je v Banskej Bystrici.

V 30. rokoch prispieval do Slovenskej reči článkami z oblasti gramatiky (patril medzi prvých jazykovedcov, ktorí sa zaoberali slovenskou skladbou), dejín spisovnej slovenčiny, jazykovej správnosti a jazykovej výchovy. Niektoré témy (napríklad pod názvom *Zo slovenského pádoslovnia*; *Zo slovenskej skladby*; *O jazykovej svojskosti*) časopisecky spracúval vo viacerých pokračovaniach v Slovenskej reči a v Slovenskom jazyku. Osobitnú pozornosť venoval jazykovej stránke učebníc, časopisov a prekladov do slovenčiny. Syntézou jeho dovtedajšieho odborného záujmu je dvojdielna *Slovenská gramatika s cvičeniami pre stredné školy* (1943, 1947). Neskôr v Mihálovej odbornej orientácii popri syntaxi sa prejavil aj záujem o slovnú zásobu a o frazeológiu, a to v spisovnom jazyku aj v slovenských nárečiach, kon-

krátne stredoslovenských: zaoberal sa výkladom významu slov, etymológiou slov zo spisovného jazyka aj z nárečí, ako aj tvorením slov a odbornou i ľudovou terminológiou. Jeho výklady vychádzali zo znamenitého poznania stavu slovenského jazyka a osobitne stredoslovenských nárečí a boli spojené s riešením praktických otázok normy a kodifikácie. Zainteresovane písal o jazyku klasikov slovenskej realistickej literatúry (Martin Kukučín, Janko Jesenský, Božena Slančíková Timrava, zo súčasných autorov František Hečko), o jazyku prekladov do slovenčiny a v druhej polovici 50. rokov 20. storočia uverejňoval v časopise *Ľud* pravidelne svoje jazykovovúchovne zacielené Kapitoly z gramatiky a štylistiky.

Ján Mihál bol vo svojej jazykovednej i jazykovovúchovnej činnosti zviazaný s rečou ľudu, v nej hľadal kritériá aj pre spisovný jazyk a jeho kodifikáciu, veľký význam pripisoval svojskosti slovenčiny a z týchto pozícií posudzoval jazykovú prax a usiloval sa o vyššiu jazykovú kultúru zdôrazňovaním spätosti spisovnej slovenčiny so slovenskými nárečiami, obohacovaním spisovného jazyka z ľudových jazykových prameňov a zbavovaním sa cudzích nepotrebných prvkov vo vyjadrovaní.

Ján Mihál svojimi štúdiami zo slovenskej skladby, slovnej zásoby aj z ďalších oblastí slovenského jazyka významne prispel k hlbšiemu vedeckému poznaniu slovenčiny v období jej búrlivého rozvoja v 20. storočí a zaslúžil sa o stabilizáciu normy spisovnej slovenčiny ako jazykovedec, ale aj ako prekladateľ z angličtiny a z ruštiny.

LITERATÚRA

Encyklopédia jazykovedy. Red. J. Mistrík. Bratislava: Obzor 1993. 516 s.

KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf: Náčrt dejín spisovnej slovenčiny. Bratislava: Pedagogická fakulta UK 2001. 112 s.; 2. vyd. Univerzita komenského 2005. 120 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (XII.). Medzivojnové obdobie. In: *Kultúra slova*, 2004, roč. 38, č. 6, s. 321 – 329.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z galérie osobností v dejinách spisovnej slovenčiny (XIII.). Nové obdobie v dvoch etapách. In: *Kultúra slova*, 2005, roč. 39, č. 1, s. 7 – 15.

Slovenčina na rozhraní 19. a 20. storočia. (Materiály z vedeckej konferencie o Samuelovi Czambelovi.) In: *Philologia 3*. Red. L. Horečný. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 242 s.

RUŽIČKA, Jozef: Polstoročie výskumu slovenčiny. *Jazykovedný časopis*, 1971, roč. 22, č. 1, s. 5 – 30.

RUŽIČKA, Jozef: *Slovenčina. Spisovná slovenčina v Československu*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1970. 256 s.

DISKUSIE

Terminologické pojmy a princípy vo výchovovede

ŠTEFAN ŠVEC

Pojmová a termínová sústava pedagogiky a andragogiky zaznamenala v ostatnom období značný rozmach. Žiada sa však posilniť konceptuálny a terminologický výskum, najmä na účely usústavňovania pojmov a termínov. Je potrebné vypracovať procedúry na logicko-terminologickú a metodologickú analýzu pedagogického a andragogického jazyka, rozvinúť nástroje na definovanie pojmov a termínov, konceptualizovať nové pojmy a idey, terminologizovať správne poňatia, usústavniť novoutvárané termíny a ďalšie úlohy. Napokon, terminológii (nielen analytickej filozofii, semiológii a sémantike) prináleží vyvinúť aj adekvátne procedúry objasňovania termínov ako pomenovaní pre osoby, veci, vlastnosti a deje a vzťahy medzi nimi.

V našej pedagogike je nadmerné množstvo nesprávne utvorených a, žiaľ, aj nenáležite používaných termínov. To sťažuje dorozumievanie v pedagogickej obci a jej konceptuálno-terminologický pokrok. V pedagogickej komunite badať aj u praktikov, aj u teoretikov neužitočný pojmový chaos, značný terminologický neporiadok (ktorý nerobí vedné poznanie vednou disciplínou), nesystémové chápanie pomenovaných pojmov, neochotu definovať termíny v kontexte, nízku úroveň grafickej prezentácie termínov, terminologickú svojvôľu, osvetovú propagáciu terminologických nezmyslov, efektne žongľovanie s „dojmologickými“ slovami, „ohurovanie“ laikov špeciálnymi výrazmi, mechanické a zbytočné preberanie cudzích termínov, miestami až prílišnú amerikanizáciu. Teda badať tu i tam pomerne nízku kultúru odborného slova. Pre zvýšenie štandardu kultúry odborného jazyka je azda najviac nebezpečná bezkonceptnosť a nesystémovosť

Príspevok bol sčasti prednesený na pracovnom seminári riešiteľov projektu VEGA č. 1/8004/01 Teoreticko-metodologické základy vedeckého pojmoslovia v oblasti školstva, sporné termíny pedagogiky a andragogiky a ich definície 5. septembra 2002 v Bratislave.

záľahy nedefinovaných alebo dokonca pochybných termínov. Neodhadnuteľné škody sa môžu urobiť aj posvätením nesprávnych termínov (a ich definícií) vo vyhláškach, nariadeniach, smerniciach a iných legislatívnych normách.

Slovenská pedagogická encyklopédia a na ňu nadväzujúce terminologické výkladové slovníky sa nepripravovali podľa systematického heslára. Niektoré z nich dokonca nemajú pred abecedným slovníkom prezentáciu tematickej štruktúry svojho obsahu. Používateľ tak nemôže mať jasnú predstavu o tom, čo slovník pojal a čo nezahrnul. Niektoré z nich, žiaľ, neodkazujú v texte slovníkového hesla na širšie, užšie, rovnorodé, synonymné, antinómne a na príbuzné termíny. Teda nedefinujú termín v jeho systémovom a významovom kontexte.

Slovenská výchovoveda potrebuje vypracovať rozsiahly systematický tezaurus s definíciami pojmov, ktoré by boli kategorizované v kontexte širších a užších pojmov. Je potrebné vyvinúť nosnú štruktúru tematických okruhov definovaných deskriptorov v zhode s medzinárodnými a autoritatívnymi tezaurmi (napr. ERIC tezaurus od Houstona, 1995).

Sú aj ďalšie úlohy, ktorých riešenie je na hranici výchovovedy a terminológie. Zvládnutie terminologických úloh, ktoré stoja pred výchovovednou komunitou, predpokladá zvládnutie základných poznatkov o povahe vedeckého termínu a terminologických princípov. K tomu má prispieť aj tento príspevok.

Miesto termínu v klasifikačnej sústave poznatkov

Termín môžeme chápať ako označený alebo nazvaný pojem, či ako pomenovanie pojmu (pozri Masár, 1991, s. 30 – 36).

Termín zatried'ujeme do najnižšej kategórie taxonómie poznatkov, do 1. faktuálnych poznatkov. Do nej patria aj slovníky, mapové a tabuľkové symboly, fakty, špecifické informácie ap. Hierarchicky vyššie kategórie sú 2. konceptuálne, 3. procedurálne a 4. metakognitívne poznatky.

Na termínoch možno uplatniť viacero poznávacích operácií (procesov): a) zapamätávanie (pamäťové reprodukovanie), b) porozumievanie, c) aplikovanie, d) analyzovanie, e) vyhodnocovanie, resp. posudzovanie, f) kreovanie (napr. konštruovanie) pojmov a termínov (porov. Anderson – Krathwohl, 2001; pozri Švec, 2002 b).

V tejto hierarchickej klasifikácii stupňujúcej zložitosť poznatkov a poznávacích procesov je systémové miesto zapamätania termínov na hranici najjednoduchšej kategórie oboch dimenzií, t. j. 1 a. Miesto chápania (po-

rozumenia) termínov je na hranici prvej kategórie v systémovej dimenzii poznatkov a druhej kategórie v dimenzii poznávacích procesov, t. j. 1 b. Aplikovanie termínov je usústavnené na prieniku 1 c atď.

Ako sa práve ukázalo, znalosť *pomenovania* pre *pojmem* (t. j. poznanie termínu) nemožno stotožňovať s chápaním *pomenovaného pojmu* (t. j. s porozumením termínu). Môžeme získať rovnaké poznanie cudzojazyčného termínu *výučba* – angl. *teaching, instruction*; nem. *Lehrung, Unterricht*; rus. *obučenje, prepodavanije* –, ale spravidla nadobúdame vo vlastnom jazyku rozdielne pojmy a chápania výučby: ako *interakcie* toho, čo robí učiteľ (vyučovania), a toho, čo robia žiaci (učenia sa), *komunikovania* sociokultúrnych obsahov, *prenášania* poznatkov, projektovanej *produkcie hodnôt* vzdelanosti, rozumovej *výchovy* atď. To sú už vlastne definície termínu *výučba*.

Definície termínu

Definícia termínu je metodologický nástroj na určenie obsahu pojmu, ktorý termín pomenúva. Vo vede je najpoužívanejšou *klasická definícia* podľa pravidla „genus proximum et differentia specifica“ (t. j. pravidla najbližšieho rodu a druhotvorného rozdielu). V prípade termínu *výučba* sú najbližším rodom tohto pojmu termíny *interakcia, komunikovanie, prenášanie poznávacej kultúry, produkcia hodnôt, výchova. Personálna výučba a mediálna výučba, kolektivizovaná a individualizovaná výučba* ap. sú *druhotočné* (druhové) termíny oproti rodovému termínu *výučba*.

V konceptuálnom a empirickom výskume sa často uplatňuje konštitutívna a operacionálna definícia. V konštitutívnej definícii nahrádzame dajaký termín iným termínom, napr. *anxieta = úzkosť = subjektívizovaný strach; veda o výchove = výchovoveda = edukológia; výmer = definícia = vymedzenie/určenie; váha žiakov = hmotnosť žiakov*. V operacionálnej definícii vymedzujeme určitý teoretický pojem (konštrukt) jeho špecifikovaním v pozorovateľnej činnosti (skonkrétne v observačnom pojme), napr. „*Inteligencia je všeobecná schopnosť usudzovať meraná súborom verbálnych i neverbálnych testov Xénie W. Youngmanovej*“. (Tu vieme, čo máme urobiť, aby sme zistili mieru schopnosti usudzovať – kvalifikovane použiť dané testy od autorky X. W. Y.) Pojem agresivity a priateľskosti je ťažko pochopiteľný na empirické skúmanie, preto ho potrebujeme vymedziť v pozorovateľných ukazovateľoch týchto črt osobnosti.

V odbornej literatúre sa uvádzajú aj iné druhy definícií: analytická,

syntetická, genetická, axiomatická, synonymná, negatívna, enumeratívna, exemplifikačná, extenzionálna, implicitná, kontextuálna, ostenzívna (bezprostredným ukázaním na hmotnú vec alebo na jej názorný obrazec).

Klasifikácie termínov

Je viacero hľadísk a spôsobov aj pri triedení termínov.

Z filozofického *hľadiska* „*foriem spoločenského vedomia*“ termíny delíme na moráľkové (etické), náboženské, filozofické, vedecké, umelecké, právne, politické a ekonomické, ku ktorým pridávame aj edukačné, športové, obranné, bezpečnostné a ďalšie predmetnoodborové termíny.

Vo filozofii vedy a metodológii vedy sa rozlíšili tzv. prosté (primitívne) a pojmovo odvodené či, presnejšie, definované termíny. Prvé nemajú svoje explicitné definície alebo ich pojmový obsah sa objasňuje zrozumiteľnou ilustráciou, alebo sú nám intuitívne zrejmé na základe vlastnej skúsenosti. Ak sa základné, jednoduché termíny chápu ako všeobecné, môžu sa uplatniť na vymedzovanie tých druhých, definovaných termínov. Definované termíny sú súčasťou teórie, kým primitívne termíny sú mimo tejto teórie.

Z *hľadiska vnímateľnosti atribútov* vecí a javov možno termíny členiť kontinuálne od konkrétnych termínov (*počítačové pero, dúhové farby*) až po abstraktné termíny (*súčno, bytie*).

Z aspektu procedúry klasickej definície sa termíny triedia na generické (rodové) a špecifické (druhové).

Uvedieme terminologicky zaujímavý príklad potreby utvoriť nový generický termín pre všetky vedy o výchove.

V slovenčine máme viacero špecifických termínov na jediné generické pomenovanie pojmu učiaceho sa: *žiak, študent, frekventant, pregraduante, postgraduante, doktorand, vzdelávaný, vychovávaný, trénovaný, školenc, cvičenec, chovanec, účastník edukačného podujatia* (výraz *poslucháč* je koncepčne a terminologicky nesprávny, preto by sa mal vyradiť z aktuálnej odbornej komunikácie). Z činného prídavného *učiaci sa* však nemožno utvoriť prídavné meno *učebný sa*. Treba poznamenať, že adjektíva sú veľmi dôležité pri klasifikácii, v danom prípade pri triedení druhov (ne)náhodného a (ne)zámerného učenia sa. Termín *samoučebný* a *sebaučebný* sa vzťahujú iba na zámerné učenie sa. To je jeden dôvod. Navyše, potrebujeme aj podstatné meno pre *learner* v angličtine a pre *Lerner* v nemčine. Tento systémovo nosný termín vied o výchove by sme mohli preložiť substantívom *učenik*

alebo *učeň*. Tieto ústrojné slová sú však historicky príznakové. Zavedením jedného z nich ako generického termínu by tak dostal podľa novej akceptovateľnej definície popri svojom starom obsahu druhý, najvšeobecnejší pojmový význam. Prípadný termín *uk* (ako je to v prípade *nedo-uk*, *samo-uk*) je v podstate takisto možný.

Možný je aj iný prístup: *Učiaceho sa* by sme mohli pomenovať cudzím substantívom *discent* (lat. *disco* = učiť sa) alebo *matet* (gréč. *mathein* = učiť sa; J. A. Komenský v Didaktickom klasobraní vysvetľuje svoj systémový termín *matetika* ako doplnkový pojem k termínu *didaktika*; bližšie Š. Švec (1992). Potreba utvoriť substantívny generický termín pre učiaceho sa, aký je napr. v angličtine a nemčine, prihovára sa teda za skusmé uplatnenie sémantického posunu v pojme *učeník*, príp. *učeň*, alebo za zavedenie nového termínu s gréckym či latinským základom.

Tieto terminologické operácie však je potrebné usúvzťažňovať s termínom *učiaci*, ktorý je – už od Komenského – pojmovo komplementárnym k termínu *učiaci sa*.

Rodový termín *učiaci (niekoho)* ako činné prídavné má substantívny ekvivalent cudzieho pôvodu *didakt* (z gréč. *didaskein* = učiť niekoho) a *docent* (z lat. *doceo* = učiť niekoho), ktorému by mohol – podľa najširšieho chápania učiaceho – zodpovedať rodový termín *učiteľ* (ktorý môže byť aj *učencom* a ktorým môže byť aj *učenec*). Tento platný termín by mohol ako všeobecný a abstraktný rodový pojem zahrňať druhové konkrétnejšie termíny: *vzdelávateľ*, *lektor*, *inštruktor*, *tútor*, *kouč* (angl. *coach*), *cvičiteľ*, *tréner*, *profesor*, *docent* (v zahraničí sa možno stretnúť s týmto názvom pre viaceré kategórie učiteľov vysokej školy), *odborný asistent* a *asistent* (na vysokej škole), *výchovný poradca*, *vychovávateľ*, *gubernant(ka)*, *organizátor voľného času detí a mladistvých*, *sociálny pedagóg* a *andragóg*. Išlo by tu teda o termínové rozšírenie priúzkého chápania učiteľa (v angličtine sa používa pomerne všeobecný pojem *teacher*; v nemčine sa používa termín *Lehrer*).

Vlastnosti termínov

Pojmy a termíny sú elementárnou jednotkou poznania a poznávania a konštitutívnym prvkom odborného jazyka vedy. Pojmami (termínmi) myslíme, vyjadrujeme svoje myšlienky, formulujeme nové poznatky, nimi exteriorizujeme aj interiorizujeme komunikáty, ktorým pripisujeme istý zmysel a význam.

Pojmy a termíny majú také vlastnosti, akými sú: (ne)presnosť, jednovýznamovosť/viacvýznamovosť, (ne)určitosť, (ne)ostroť, všeobecnosť – špecifickosť, abstraktnosť – konkrétnosť, jednoduchosť – zložitosť, jednoslovnosť/viacslovnosť, (ne)štruktúrovanosť, (ne)systémovosť, (ne)platnosť, (ne)použitelnosť, (ne)rozpínavosť, (ne)formalizovanosť.

Z didaktického hľadiska možno navyše rozlíšiť aj tieto atribúty pojmov a termínov (ako druhov poznatkov): naučiteľnosť (osvojiteľnosť a utvárateľnosť), obťažnosť – ľahkosť, údernosť (sila vplyvu, mocnosť slov), príkladová abstraktnosť a príkladová početnosť (pri vymedzovaní príkladmi).

Usúvzťažňovaný a „vyladovaný“ súbor vlastností vedeckých termínov utvára nám predstavu ideálneho termínu vo vede. Aby sme sa mohli priblížiť k tomuto ideálu, mali by sme uplatňovať princípy utvárania a ustalovania spisovných termínov vedy. Predpokladá sa, že ovládanie týchto princípov umožní utvárať správne termíny, revidovať staré označenia, presadzovať a ustalovať adekvátne termíny, spresňovať používané definície a predchádzať zbytočným informačným šumom a nedorozumeniam.

Terminologické princípy

Za hlavné terminologické princípy vo výchovovede pokladáme tieto zásady (porov. Horecký, 1956; Masár 1991, 2000):

1. *Princíp usúvztažnosti termínu* vyjadruje požiadavku, že máme utvárať a ustalovať také termíny, ktoré majú svoje evidentné systémové miesto v štruktúre pojmov danej disciplíny. Nový termín by mal zapadať do daného poriadku *štruktúrnych vzťahov nadradenosti – súradnosti – podradenosti* medzi definovanými pojmami.

V terminologickom slovníku, ktorý reprezentuje úroveň rozvitosti jazyka a poznania v danej vede, mala by sa uplatňovať definícia pojmu v systémovej kontexte. Podľa klasického definičného pravidla najbližšieho rodu a druhotvorného rozdielu (*genus proximum et differentia specifica*) možno vymedziť rodový a druhotvorný pojem, a teda určiť súvislosti so širšími a užšími i príbuznými termínmi (napr. v monografii Š. Šveca, 1995, 2. vyd. 2002, do ktorej je zaradený terminologický anglicko-slovenský slovník, vymedzuje sa takýto systémový kontext).

Objasnenie pojmov grafickým zobrazením ich štruktúrnych vzťahov s inými pojmami umožňuje názorne vysvetliť stránky, hľadiská či rozmery javov. „Nakreslením“ kontextu pojmu v rovinnom alebo v priestorovom útvere ukazu-

jeme, ako ho chápeme a vysvetľujeme v kontexte. Verbálne usústavnenie pojmov je preto užitočné vizualizovať prostredníctvom takých grafických *kognitívnych schém*, akými sú logický strom (hierarchické vidlicové členenie), tabelárne (dvojrôzmerné) sprehľadnenie, množinové zobrazenie, mentálna mapa, sémantická sieť, orientovaný graf, diagram Vee, trojrozmerný model pojmov (napr. ako Rubikova kocka) a podobné nástroje usústavňovania pojmov.

Ako učebnicový príklad na dobre usústavnené termíny môže poslúžiť tabuľka periodickej sústavy chemických prvkov. Takisto postupnosť prípon chemických zlúčenín *-ný, -natý, -itý, -ičitý, -ičný, -ečný, -ový, -istý, -ičelý* vyjadruje pravidlo vecno-logického poriadku a systémovej kategorizácie chemických javov, ktoré sa pomenúvajú týmito termínovými príponami.

Vlastnosť usústavnenosti bázičných termínov *výchova a vzdelávanie* (a *výcvik*) sa súvzťažne analyzuje v našom dvojrôzmernom modeli (tab. 1). V tomto tabelárnom modeli sa ústredný pojem výchovy (edukácie) analyzuje v dvoch rozmeroch: a) pojem *osobnostného vývinu* klasifikovaný do troch domén a b) pojem *rozvoja* a jemu zodpovedajúceho pojmu *učenia a učenia sa* a (týmito tromi pojmami korelujúci) pojem *výchovy – edukácie*, v ktorom sa rozlíšilo šesť oblastí ako šesť nosných charakteristík ľudskej činnosti nazývanej výchova: ciele, procesy, výsledky, úrovne, možnosti a hranice edukácie. Dve ďalšie charakteristiky javu výchovy – podmienky výchovy a prostriedky výchovy si doteraz nevyžiadali svoje termínové rozlíšenie podľa tohto trojdoménového chápania.

V ostatnom čase sa stretávame s módnym termínom *kurikulum*, ktorý sa prevzal z anglickej terminológie (prítom ide o latinské substantívum *curriculum*, odvodené od lat. *currere* = bežať). V nijakej publikácii, ktorá propaguje tento cudzí termín na Slovensku, nezdôvodňuje sa však jeho naliehavá potreba a systémove miesto v poznatkovej štruktúre domáceho pedagogického pojmoslovia. Zatiaľ sme sa nestretli s domácim pokusom konceptualizovať tento termín pomocou definično-klasifikačného logického stromu alebo iného systémoveho nástroja.

2. *Princíp jednoznačnosti a presnosti termínu* vyžaduje, aby – v ideálnom prípade – každý termín pomenúval len jediný význam pojmu v jednej pojmovej sústave vednej teórie či disciplíny a tak zabezpečil jeho zhodné chápanie a výklady aj bez kontextu. Tento princíp jednovýznamovosti sa ne-

dodržiava dôsledne dokonca ani v tej istej vednej disciplíne (napr. termín *výchova* z hľadiska filozofie alebo z aspektu pedagogiky, alebo z pohľadu inej disciplíny), keďže sa v nej zmiešavajú viaceré pojmové významy. Relatívna presnosť termínu súvisí s formou jeho definovania. Jeho exaktnosť sa dosahuje jeho premyslenou klasifikáciou, množinovým zobrazením a inými prostriedkami jeho zjednotenia a spresnenia.

STRÁNKY ROZVOJA	DRUHY UČENIA (SA)	OBLASTI			
		PROCESOV	CIEĽOV A VÝSLEDKOV	ÚROVNE	MOŽNOSTÍ A HRANÍC
		VÝCHOVY			
<i>intelektový rozvoj</i>	<i>kognitívne učenie (sa)</i>	<i>vzdelávanie</i>	<i>vzdelanie</i>	<i>vzdelanosť</i>	<i>vzdelateľnosť</i>
<i>citový, snahový a vôľový rozvoj</i>	<i>sociálne učenie (sa)</i>	<i>vychovávanie</i>	<i>vychovanie</i>	<i>vychovanosť</i>	<i>vychovateľnosť</i>
<i>senzorický a motorický rozvoj</i>	<i>perceptuálno-motorické učenie (sa)</i>	<i>vycvičovanie</i>	<i>vycvičenie</i>	<i>vycvičenosť</i>	<i>vycvičiteľnosť</i>

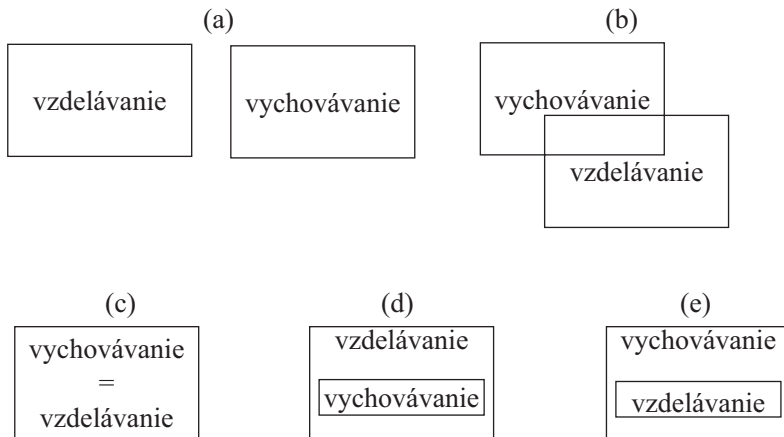
Tab. 1. Stránky rozvoja a druhy učenia a im zodpovedajúce domény edukácie

Slovné spojenie *výchova a vzdelávanie* robí ťažkosť s jeho chápaním a výkladom. Tak je to i v prípade politického Návrhu koncepcie rozvoja výchovy a vzdelávania v SR (v projekte Milénium). V jeho úvode sa v terminologickej poznámke chápe toto slovné spojenie takto: „Výchovu považujeme v celej koncepcii za *dôležitejšiu* ako vzdelávanie. Je medzi nimi implicitný vzťah (t. j. vzťah potenciálneho zahrnutia niečoho v niečom bez slovného vyjadrenia, neexplicitný vzťah – Š. Š.): vzdelanie (skôr vzdelávanie – Š. Š.) je jednou časťou výchovy, a to tou, ktorá sa sústreďuje na kognitívny rozvoj... (s. 7 – 8 v prílohe Učiteľ v časopise Technológia vzdelávania 2000, č. 1). Treba tu poznamenať, že otázka, ktorý z edukačných procesov je významnejší, cennejší a uprednostňovaný, je mimovedná záležitosť ich politickej a edukačnej hodnoty a hod-

notenia; nie je to záležitosť metodologickej a gnozeologicko-terminologickej správnosti a platnosti uvedených pojmov (termínov).

Podobne ako sme množinovo určili vzájomný vzťah vedy a teórie (Švec, 1988, s. 51), vymedzíme explicitne množinami aj výchovu a vzdelávanie (obr. 1). Množinové myslenie umožňuje pojmové uvažovanie o (všetkých možných) vzťahoch medzi príslušnými javmi a ich vlastnosťami. Pritom tu však najprv terminologicky spresníme pojem výchovy v termíne (mravné, charakterové, hodnotové, postojoivé, záujmové, potrebové, motívové, vôľové, snahové, citové, socioafektívne, nekognitívne) *vychovávajúce*, ktoré je súčasťou celostnej a komplexnej spoločenskej činnosti výchovy (edukácie).

Obr. 1: Ktorý z týchto 5 možných množinovo-logických vzťahov medzi pojmami *vychovávajúce* a *vzdelávajúce* jednoznačne pomenúvame medzinárodným termínom edukácia (výchova)?

Z hľadiska zásady termínovej jednovýznamovosti a presnosti (príp. ostrosti, určitosti) sú nesprávne napr. termíny:

výchovný a vyučovací jazyk: Tento výraz, ktorý sa nedávno zaviedol v školskopolitickom dokumente Milénium, predpokladá špecifický jazyk pre výchovu a špecifický jazyk vyučovania; všeobecne uznávaný medzinárodný termín však je *language of instruction*. V tomto termíne sa totiž zahŕňa aj kognitívne aj nekognitívne učenie (sa).

dopravná výchova: Termín u nás neznamená dopravné vzdelávanie a dopravný výcvik v odbornej škole, ale *výchovu kolobežkára alebo malého bicyklistu ako účastníka cestnej premávky*; ide o *výchovu k dopravnej disciplíne* účastníka cestnej premávky (ovládajúceho príslušné pravidlá cestnej premávky).

3. *Princíp slovotvornej motivovanosti termínu* je požiadavka, aby uplatňované pomenovanie pojmu zreteľne ukázalo, na aký popud či z akého dôvodu vzniklo, akým spôsobom a od akého základu sa utvorilo alebo aký má pôvod. Podľa tejto zásady nie sú správne utvorené napr. tieto termíny:

slepecké písmo: Je to nesprávny termín, lebo je necitlivý k nevidiacim, nevidomým *osobám so zrakovou nedostatnosťou*, preto treba uprednostniť medzinárodný termín *Braillovo písmo* (tu je motivačným príznakom vynálezca písma), ktorý je akceptovateľný skupinami, ktorých sa to týka.

defektológia: Termín sa prevzal z ruštiny na označenie pojmu *špeciálnej pedagogiky*; uráža kategórie hendikepovaných osôb, napr. v samom názve bývalého časopisu Defektológia.

koncipovanie obsahu vzdelania: Termín je akiste motivovaný z oblasti úradníctva a legislatívy (kde je „koncipient“, kde sa „koncipujú listy“ ap.); znamená vlastne tvorbu obsahu vzdelania či presnejšie (*pokusné*) *vyvíjanie obsahu vzdelania* (t. j. učebného plánu, učebných osnov, tematických plánov).

4. *Princíp krátkosti termínu* je postulát, aby sa uprednostnil jednoslovný termín pred viacslovným termínom a pritom sa neskreslil jeho pojmový význam. Viacslovné termíny sú „nepraktické“, neoperatívne a neúsporné, zato však môžu byť presné a jednoznačné. Požiadavka zjednoslovnovať termíny však má lexikálne, sémantické a syntaktické obmedzenia. Krátkosť termínu koreluje s jeho odvoditeľnosťou, teda so schopnosťou derivovať iné slová.

Krátkosť termínu možno dosiahnuť nahradením viacslovného termínu menejslovným alebo jednoslovným, napr.

vychovávajúci subjekt = *edukant* (podobne *komunikant* a *informant*);

vychovávaný subjekt (nie *objekt!*) = *edukand* (ako *komunikand* a *informand*);

determinujúci faktor = *determinant* vo výchove: *determinovaný faktor* = *determinand* vo výchove;

didaktika dospelých – *androdidaktika* (porov. Švec, 1988, s. 126);

výchova a vzdelávanie dospelých – adultná edukácia: zo štvorslovného termínu sme dosiahli dvojslovný termín, ktorý navyše má aj vlastnosť odvoditeľnosti, keďže možno z neho derivovať jednoslovné adjektívum *adultnoedukačný*;

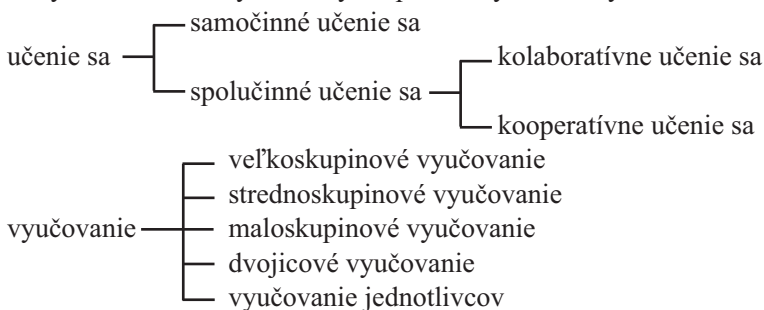
školy (a výchovné zariadenia) pre deti a mládež vyžadujúcu osobitnú starostlivosť – dlhý 8-slovný, resp. 11-slovný výraz, ktorý nedovoľuje plynulú a úspornú komunikáciu, nahradil sa slovenským ekvivalentom medzinárodného termínu *špeciálne školy (špeciálne výchovné zariadenia)*;

výchovno-vzdelávací systém v zamestnávateľských organizáciách: 6-slovný výraz by sme mohli skrátiť v termíne *zamestnávateľské vzdelávanie, zamestnávateľský systém vzdelávania* (Švec, 2000, s. 116).

Krátkosť termínu možno dosiahnuť aj *skrátением* použitých slov, napr. *sociálna citová výchova – socioafektívna výchova*, kde ide o rozvoj najmä sociálnych postojov;

5. *Princíp slovnej odvoditeľnosti termínu* je požiadavka, aby termín mal schopnosť byť odvodzovacím základom tvorenia iných slov pomocou prípony, predpony a vnútroslvnej morfémy alebo pre derivovanie slov iným spôsobom, a to napr. z podstatného mena iné substantívum (*samoučenie – sebaučenie – tebaučenie*), z podstatného mena prídavné meno (*autodidaxia – autodidaktický*), zo slovesa iné sloveso či iný slovný druh (*učiť – vyučiť – vyučovať – vyučovaný – vyučujúci – vyučený – vyučenec – vyučenie – výučný – naučiť – naučiť – náuka* ap.).

Prídavné mená majú v klasickej definícii a v triedení pojmov funkciu vyjadrovať vzťahy medzi nadradeným rodovým a podradeným druhovým termínom:

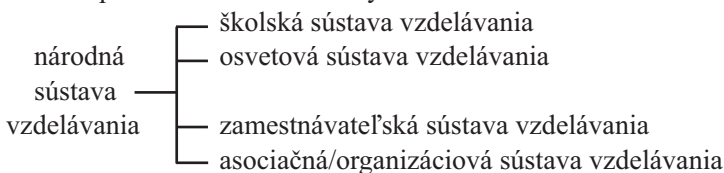

Termín *profesia* umožňuje v podobe podstatného mena reprodukovať jeho prídavné meno *profesijná* (spôsobilosť), *profesiová* (štruktúra) a *profesionálna* (pracovníčka), ale termín *povolanie* toto derivovanie neumož-

ňuje, nie je derivabilné. Slová *povolať*, *povolany*, *povolávací* a *povolane* majú totiž odlišné pojmové významy (hoci v historickom vývine mohli mať spoločný etymologický základ). Navyše, termín *povolanie* má v angličtine viacero ekvivalentov (*occupation, trade, calling, career*), z ktorých sa v sociológii rozlišuje významový rozdiel medzi termínom *vocation* (vokácia) a termínom *profession* (ktorý sa týka najmä tzv. slobodných povolani).

Odvoditeľnosť termínu veľmi úzko súvisí s jeho krátkosťou. Napr. od termínu *literatúra pre mladistvých* sotva možno utvoriť prídavné meno *mladistvoliterárny*. V prípade potreby odbornej komunikácie však tu možno použiť vhodný medzinárodný termín *juvenilná literatúra* – *juvenilnoliterárny* (*juvenilnoliterárna gramotnosť*).

Termín *výchovno-vzdelávací systém v masových spoločenských organizáciách* je príliš dlhý termín; potrebujeme ho skrátiť a odvodiť zo slovného spojenia *masové spoločenské organizácie* prídavné meno *asociačný* alebo *organizáciový* (Švec, 2000, s. 116), a to aj na úkor úplného znenia a exaktnosti termínu, aby sme ho mohli použiť v klasifikácii subsystémov celonárodného vzdelávania:

Princíp preložitelnosti termínu je požiadavka, aby sa pri utváraní alebo ustaloванні termínov uprednostnili také výrazy, ktoré sú ľahko preložitelné z cudzieho jazyka a do cudzieho jazyka a ktoré by uľahčili odbornú komunikáciu a garantovali jej bezporuchovosť, a tak vylúčili informačný šum, nedorozumenie a neporozumenie.

Kalkovanie je živým procesom utvárania a označovania termínov úplným napodobnením slova alebo slovného spojenia v konkrétnom jazyku podľa cudzej predlohy (Masár, 1991, s. 112). Kalkovaný politický termín *demokracia* (nem. *Demokratie*, angl. *democracy*) prekladáme, napr. v doneďávna používanom výraze *politika školstva v ľudovej demokracii*, doslovne ako *ľudovláda* (z gréc. *dēmos* = ľud + gréc. *kratia* = vláda, poriadok). Vo výraze *ľudová demokracia*, ktorý sa zaužíval v bývalých socialistických krajinách, však ide vlastne o „ľudovú ľudovládu“, teda adjektívum *ľudová* je sémanticky nadbytočné.

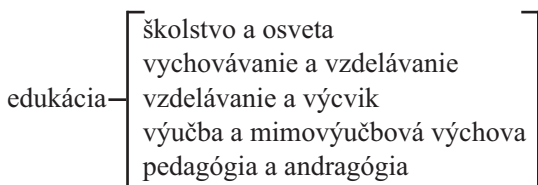
Anglický termín *interpersonal and intrapersonal skills* môžeme kalkovať ako *medziosobné a vnútroosobné spôsobilosti*.

Angl. termín *continuing education* autor preberá ako termín *kontinuálna edukácia* a poslovenčuje ako termín *pokračujúce vzdelávanie* (Švec, 1995). Neprekladáme ho ako tzv. *d'alšie vzdelávanie*, lebo toto označenie (aj keď je pravdepodobne kalkované z nemčiny) nie je správne utvorený termín.

7. *Princíp internacionálnosti termínu* plynie z požiadavky unifikovať termíny v odbornej komunikácii vo vede a technike na medzinárodnej úrovni.

Termín *komputer* umožňuje odvodzovať potrebné termíny *komputerová gramotnosť* (*komputerácia*), *komputerizácia školstva*, *komputerizované vyučovanie*, *komputerika* ap., kým termín *počítač* toľko možností neposkytuje, lebo je menej derivabilný a menej produktívny.

Internacionalizmus *edukácia* (porov. napr. Švec, 1995, 2002 a) je potrebný ako medzinárodné pomenovanie generického pojmu vyjadrujúceho (ako spoločný menovateľ pred zátvorkami) spoločné znaky tých špecifických pojmov sociálnych javov (v zátvorkách), ktoré sú pomenované zvyčajnými slovnými spojeniami (v zátvorkách):

Anglický pedagogický termín *curriculum – kurikulum* je nezrozumiteľný nielen v slovenskej i českej pedagogickej obci, ale robí veľké ťažkosti aj v dorozumívaní a porozumení (i v pojmovom vykladaní) dokonca v anglicky hovoriacich odborných kruhoch, odkiaľ ho u nás preberáme. „V súčasnosti nie je široko akceptovaná definícia tohto termínu. Jeho vymedzenie varíruje s chápaniami, ktoré určitý teoretik alebo praktik používa vo svojom myslení a konaní. Nie je teda nijaký spôsob špecifického vymedzenia kurikula mimo kontextu konkrétnej štúdie, prezentácie alebo školskopolitickej diskusie. Niektorí autori si explicitne určujú svoju vlastnú pracovnú definíciu, kým iní vymedzujú tento termín implicitne v tom, čo hovoria a robia. Definícia vychádza z daného pojmu v jeho používaní“ (Connelly – Lantz, 1991, s. 15).

Slovenským ekvivalentom termínu *kurikulum* je podľa autora (Švec, 1995, 2002 a, 2002 b a Pedagogická revue, 2001, č. 3, s. 202 – 203) *cieľový program vzdelávania*, ktorý je konceptualizovaný v modeli tzv. systémového prístupu.

Neústrojným je napr. aj internacionalizmus *portfólio* a anglicizmy *manažment*, *skrining*, *monitoring* a ďalšie prevzaté termíny. Medzinárodný vplyv angličtiny teda silne zasiahol v ostatnom čase aj našu aplikovanú vedu o detskej, dorasteneckej a adultnej i seniorskej edukácii.

Princíp medzinárodnosti termínu bol v našej pedagogike a andragogike – napriek jeho nečastému uplatňovaniu – v istom napätí s požiadavkou intranacionálnosti termínu. Tento postulát vyjadruje potrebu používať podľa možností v čo najväčšej miere národné termíny (názvy), aby určitému odbornému názvu rozumeli čo najširšie vrstvy domácej odbornej obce či aj laickej národnej populácie. Internacionalizmy môžu byť viac zrozumiteľné na úrovni medzinárodnej odbornej komunikácie, kým termíny v jazyku ľudu sú zrozumiteľné a osvojiteľné aj pre neoborníkov daného národa.

Požiadavka internacionalizácie terminológie sa viaže nielen na požiadavku ústrojnosti termínu, ale aj na terminologickú a zároveň didaktickú zásadu zrozumiteľnosti a osvojiteľnosti. V odbornej literatúre sa uvažuje aj o iných terminologických zásadách.

V terminologickej praxi treba pri utváraní, ustáľovaní a zjednocovaní (unifikovaní) odborných termínov nachádzať vzájomné väzby a súvislosti medzi uvedenými princípmi. Tie zodpovedajú ideálnej predstave o rovnomených vlastnostiach termínov: usústavenosť, presnosť, jednovýznamovosť, krátkosť, odvoditeľnosť, motivovanosť, zmedzinárodnosť termínu. Vlastnosť (relatívnej) ustálenosti a spisovnosti termínu pokladáme za samozrejmu, za prvoradú a zároveň cieľovú charakteristiku. Tieto charakteristiky termínu sú aj samozrejým predpokladom časovej a energiovej ekonomie jazykovej komunikácie a vôbec účinnosti verbálneho jazyka. Všetky tieto vlastnosti predstavujú vo svojom súhrne ideálny termín.

LITERATÚRA

ANDERSON, L. W. – KRATHWOHL, D. R. (eds.): A taxonomy for learning, teaching, and assessing. New York: Longman 2001. 352 s.

CONNELLY, F. M. – LANTZ, O. C.: Definitions of curriculum. In: LEWY, A. (ed.) The international encyclopedia of curriculum. Oxford: Pergamon Press 1991, s.15 – 18.

HORECKÝ, Ján: Základy slovenskej terminológie. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1956. 148 s.

HOUSTON, J. E. (ed.): Thesaurus of ERIC descriptors. 13th ed. Phoenix (Arizona): Oryx Press 1995. 704 s.

KLAUSMEIER, H. J.: Learning and teaching concepts. New York: Academic Press 1980. 229 s.

MASÁR, Ivan: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: Veda 1991. 192 s.

MASÁR, Ivan: Ako pomenúvame v slovenčine: kapitoly z terminologickej teórie a praxe. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Slovenskej akadémii; Jazykovedný ústav L. Štúra Slovenskej akadémie vied 2000. 60 s.

ŠVEC, Štefan: Didaktika I. Bratislava: Univerzita Komenského 1988. 170 s.

ŠVEC, Štefan: Základné pojmy v pedagogike a andragogike. Bratislava: IRIS 1995, 2002(a).

ŠVEC, Štefan: Učiť sa byť a uspieť. Pedagogická revue 2002 (b), roč. 54, č. 1. s. 9 – 32.

ŠVEC, Štefan: Komenského poňatia didaktik. In: Pedagogická revue 1992, roč. 44, č. 1, s. 70 – 75.

Slová brod, brázda, brána, vráta a mohyla v slovenských geografických názvoch

IMRICH HORŇANSKÝ

1. M. Majtán v práci Z lexiky slovenskej toponymie (1996) analyzoval výskyt veľkej skupiny apelatívnych topografických termínov v slovenských geografických názvoch. Tu venujeme pozornosť výskytu ďalších apelatív *brod, brázda, brána, vráta, mohyla* v toponymách z územia Slovenska, a to na základe skúmania množiny 84 105 štandardizovaných geografických názvov. Geografické názvy sa štandardizovali v rokoch 1974 – 2000. Do roka 1981 sa uskutočnila štandardizácia geografických názvov z úrovne podrobnosti Základnej mapy (ďalej ZM) 1 : 50 000 z územia Slovenska a nadväzne na tento krok v období 1983 – 1994 nasledovala štandardizácia geografických názvov z podrobnejšej úrovne zodpovedajúcej obsahu ZM 1 : 10 000 aj z územia celého Slovenska (Horňanský, 1995). Dovedna sa štandardizovalo 68 314 geografických názvov, z toho 16 366 názvov sa štandardizovalo už v rámci ZM 1 : 50 000 (Geografické názvy okresu..., 1983 – 1994; Názvy trigonometrických bodov..., 2001). Následne v rokoch 1996 – 2000 sa štandardizovalo 15 791 názvov trigonometrických bodov z územia Slovenskej republiky. Počítačom spravovaná báza údajov štandardizovaných geografických názvov obsahuje všetky uvedené štandardizované názvy. V rámci nich i skupinu mlad-

ších, novodobých názvov, ktorými sú pomenované najmä vybrané katastrálne územia, časti obcí, trigonometrické body a vodné toky. V tejto skupine názvov bol starší názov a) bez zmeny prenesený na iný pomenúvaný geografický objekt (napr. názov obce → názov katastrálneho územia: *Čierny Brod* → *Čierny Brod*, alebo názov poľa → názov chráneného územia: *Abrod* → *Abrod*) alebo b) starší názov sa po úprave využil pri pomenúvaní iného geografického objektu (napr. názvy dvoch obcí → názov kanála: *Brodské – Gbely*, alebo názov obce → názov trigonometrického bodu: *Čierny Brod* → *Čiernobrodský kostol*, alebo názov obce → názov vodného toku: *Brodzany* → *Brodziansky potok*). Táto skupina relatívne mladých názvov sa pre potreby tejto štúdie označuje termínom *sekundárne názvy*. Táto skutočnosť je dôležitá z pohľadu analýzy výsledkov štatistického výskytu štandardizovaných geografických názvov.

2. Toponymá so slovným základom *brod* sú príznačné pre celé územie Slovenska. Všeslovenské slovo *brod*, resp. jeho praslovanský základ **brodъ* z praslovanského **bresti* vo význame „brodiť sa, pomaly prechádzať“, má pôvod v indoeurópskom slove *prtъ* vo význame „priechod, prejazd“, ktoré sa vyvinulo zo slovného základu **per* vo význame „prepravovať“ a etymologicky súvisí so staroanglickým slovom *ford*, so slovom *ford* v modernej angličtine a so slovom *Furt* v nemčine, všetky s tým istým základným významom „brod“, ako aj s latinským slovom *portus* vo význame „1. vchod, 2. útočisko, 3. prístav“. Slovník slovenského jazyka (1959; ďalej SSJ) vysvetľuje slovo *brod* ako „plytké miesto v rieke, kade možno prejsť na druhú stranu“ a v množnom čísle prenesene, ako básnický výraz slovo *brody* „hojnosť, záplava niečoho“. Historický slovník slovenského jazyka (1991; ďalej HSSJ) vysvetľuje slovo *brod* ako „1. plytké miesto v rieke umožňujúce prechod cez vodu, 2. prieplav“. V pomenovacom procese toponým v základe s výskytom slova *brod* motivačným prvkom bol pôvodný význam slova „plytké miesto v rieke umožňujúce prechod cez vodu“ ako veľmi dôležitý prvok dobovej orientácie v teréne súvisiaci s osídlením, dopravou a exploataciou územia.

V zemepisných názvoch sa slovný základ *brod* vyskytuje na Slovensku často (112 názvov); z toho podskupina sekundárnych názvov obsahuje 25 názvov. Najviac dokladov je z okresov Malacky, Skalica, Topoľčany, Bánovce nad Bebravou, Partizánske, Dolný Kubín, Žilina, Bardejov a Košice-okolie. Slovom *brod* a jeho derivátmi sa v slovenských toponymách pomenávajú:

obec (dovedna 7 x, *Brodské, Brodzany, Čierny Brod, Kráľov Brod, Krásny Brod, Medzibrod, Medzibrodie nad Oravou*), časť obce (4 x), katastrálne územie (8 x), samota (3 x), chránené územie (1 x), vodný tok (2 x), kanál (6 x), vrch (3 x), les (14 x), pole (31 x), lúka (8 x), pasienok (4 x) a trigonometrický bod (21 x).

V slovenských toponymách sa slovný základ *brod* vyskytuje bez atribútu v podobe *Brod* (4 x), v množnom čísle *Brody* (7 x), *Borody* (1 x; tento názov s preukazným vplyvom maďarčiny), ako aj v jednoslovných odvodeninách *Brodno* (2 x), *Brodávka* (tento názov podľa najnovšieho poznania systémových zákonitostí slovenčiny mal byť štandardizovaný v podobe *Brodavka* ← *Brodava*), *Brodeneč, Brodky, Brodková* (2 x), *Brodnianka* (3 x), *Brodnianska, Brodské* (2 x), *Brodzany* (2 x), v predponovom názve *Medzibrod* (2 x), v predponovo-príponových názvoch *Medzibrodie, Medzibrodie nad Oravou* (2 x), *Zábrodná* (2 x), *Zábrodnica, Zábrodie* (2 x) a často aj vo viacslovných názvoch, t. j. v názvoch s atribútom a v predložkových názvoch. Okrem predložkových názvov *Medzi brodmi* (2 x), *Na brod, Nad brodom, Nad Tesným brodom, Pod Brodom, Pri brode* (5 x), *Pri brodkoch, Z brodu, Za brodom* (5 x) je hodne syntagmatických názvov typu adjektívum + *brod* : *Lipový brod* (3 x), *Malinový brod, Kráľov Brod* (3 x), *Krásny Brod* (2 x), *Španí brod, Teplý brod, Široký brod, Prostredný brod, Nižný brod, Hlboký brod, Dlhý brod* (2 x), *Čierny Brod* (2 x), *Dolné Nadbrodie, Horné Nadbrodie* a v množnom čísle *Horné Brody, Dolné Brody* (2 x). Mladšieho pôvodu sú viacslovné spojenia typu adjektívum obsahujúce základ zo slova *brod* + toponymické apelatívum: *Brodniansky diel, Brodné lúky, Čiernobrodská cesta, Čiernobrodský kostol, Kráľovobrodský diel, Kráľovobrodský kanál, Kráľovobrodský kostol, Brodziansky potok, Južný brodziansky kostol, Severný brodziansky kostol, Brodské dubníky, Brodský kanál, Brodský kostol, Dolný brodský kanál, Horný brodský kanál*. Málo priesačné sú názvy *Abrod* (4 x – pole, les, chránené územie a trigonometrický bod vo Veľkých Levároch v okrese Malacky) s derivátom *Pri abrodskej ceste* (lúka vo Veľkých Levároch); v zmysle informácie od domorodých znalcov podľa čiastočne ešte živej alternatívnej miestnej podoby názvu tohto geografického objektu v tvare *Aubrod* ide zrejme o slovensko-nemecký hybrid *Aubrod (Nivný brod)* → *Abrod*. Podobne je málo priesačný názov *Hajbrod* (pole v Stupave v okrese Malacky) s málo pravdepodobným zriedkavým ľudovým výkladom *Svätý brod* z nemecko-

-slovenského *Heilig brod* → *Heil brod* → *Hajbrod*, ale s pravdepodobnejším výkladom z nemecko-slovenského *Heubrod* (*Senný brod*) → *Hajbrod*, na jar opakovane podmáčané polia – lúky vhodné najmä na produkciu sena v suchších obdobiach roka. Podobne je nejasný názov *Nixbrod* (2 x, časť obce a pole v Leviciach), zrejme pôvodne pomenovanie miesta, kde sa iba ťažko dalo prejsť, ako významový náprotivok dobrého príchodu cez vodný tok – brodu. Osobitnú skupinu tvoria aj málo priesačné toponymá so základom *Zbroda* (2 x – les a trigonometrický bod), *Zbrody* (les), *Zbrodky* (pole), *Zbrodné diely* (pole), *Pri Zbrode* (les), *Pri Zbrodke* (pole), *V Zbrodkách* (pasienok). Zo systému vybočujú novodobé názvy kanálov v zloženom tvare pomocou spojovníka z dvoch starších názvov *Brodské-Gbely* a *Kúty-Brodské*; ide o nepraktické ťarbové názvy.

Možno uvažovať o novej štandardizácii doterajších štandardizovaných podôb názvov *Borody* (pole v obci Pata v okrese Galanta) a *Brodávka* (les aj pole v obci Abrahámovce v okrese Bardejov) v podobe *Brody* a *Brodavka*. V prípade navrhovanej systémovej podoby *Brodavka* v jej prospech hovorí i skutočnosť, že táto podoba je autochtónna, pôvodná, v miestnom nárečí používaná.

L. Kiss v (1998) vysvetľuje etymológiu slovenského názvu obce *Barca* východne od Rimavskej Soboty vývojom z jej maďarskej podoby *Baraca* a tú prevzatím z názvu slovenského pôvodu *Brodnica* postupom: po slovensky *Brodnica* → po maďarsky *Beredinca* → po maďarsky *Baraca* → po slovensky *Barca* a pripája, že „obec bola osídlená vedľa pravostranného prítoku Slanej a prevzala názov tohto prítoku“. Opiera sa pritom o záznam z roku 1245 a 1588 „ad *Beredinca* pathaka“. Tento výklad má isté ťažkosti; dnešný názov potoka tečúceho cez obec Barca je *Teška* a je prítokom Rimavy, ktorá sa vlieva do Slanej.

Zo slovného základu *brod* je možný, ale menej pravdepodobný, pôvod názvu *Bardovec* (← *Brodovec*), les aj lúka v katastrálnom území Zubné v okrese Humenné, ako aj názvu *Bard* (← *Brod*) pole v katastrálnom území Žíp v okrese Rimavská Sobota. Terénna situácia nasvedčuje tejto možnosti. Lúka *Bardovec* leží v podmáčanom priestore pri vodnom toku Nechválka a pole *Bard* v susedstve ľavostranného prítoku Blhu. V tomto smere sa žiada ďalší výskum.

Š. Ondruš (2002) rovnakou motiváciou ako v prípade toponým so zákla-

dom brod vysvetľuje aj názov obce *Šintava*, pôvodne *Šentava*, situovanej pri brode cez Váh, odvodením zo staroslovienskeho slova *šetati*, *šetati* vo význame *chodiť, prechádzať*.

Toponymá so slovom *brod* sú známe i zo širšieho celoslovenského prostredia: české názvy obcí *Uherský Brod*, *Český Brod*, *Havlíčkův Brod*, *Brody*, *Brodek u Konice*, *Brodek u Prostějova*, *Brodek u Přerova*, *Brodec*, *Brodice*, *Brodno*, *Brozany*, poľské názvy obcí *Brody* (5 x), *Brodnica*, *Brodnica Górna*, *Brodowe Łąki*, z Ukrajiny názvy obcí *Brody* (2 x), zo Slovinska obec *Brode*, z Chorvátska *Brod Moravice*, *Brod na Kupi*, *Slavonski Brod*, *Brodanci*, *Brodski Stupnik*, v Bosne a Hercegovine sú obce *Brod* a *Bosanski Brod*, v Srbsku obce *Brod* (2 x), *Brodarevo*, *Brodica*, v Macedónsku obce *Brod* (2 x), *Brodec* a v Bulharsku obce *Brod* a *Brodilovo*. L. Kiss (1998) vysvetľuje najpravdepodobnejšiu etymológiu názvu rumunskej obce v Sedmohradsku *Brăduț* zo slovanského *Brodbъcъ*. Z anglického a nemeckého jazykového prostredia sú známe toponymá s anglickou podobou tohto apelatíva *ford* (*Oxford* – univerzitné mesto v Anglicku s významom „volský brod“, *Stratford on Avon* – anglické mesto, rodisko W. Shakespeara, *Stamford* – mesto v Británii a dve mestá tohto názvu v USA) a s nemeckou podobou tohto apelatíva *Furt* (*Frankfurt am Main*, *Frankfurt an der Oder* – nemecké mestá s významom „franský brod“, *Ochsenfurt* – mesto v Bavorsku s významom „volský brod“, *Schweinfurt* – mesto v Nemecku východne od Mainzu s významom „svinský brod“, *Klagenfurt* – mesto v Rakúsku; v Rakúsku je 8 miest s prvým komponentom *Furth* vo viacslovnom názve).

3. Toponymá so slovným základom *brázda* sú príznačné pre celé územie Slovenska s výnimkou juhozápadného Slovenska, čo je dané výsledkom geomorfologického utvárania Slovenska. Všeslovenské slovo *brázda* pochádza z praslovanského **borzda*, slovotvorne však nie je celkom jasné. Akademický SSJ vysvetľuje slovo *brázda* ako „pluhom vyoraný jarček v zemi“, prenesene „jarček, žliabok, ryha rozličného pôvodu“ (Rejzek, 2001; Holub, Lyer, 1978). HSSJ vysvetľuje slovo *brázda* ako „1. ryha vyoraná pluhom, 2. vrstva prevrátenej zeme pri oraní v šírke lemeša, 3. hranica, medza“. V pomenovacom procese toponým v základe s výskytom slova *brázda* motivačným prvkom bol prenesený význam slova „jarček, žliabok, ryha rozličného pôvodu“, prípadne „hranica, medza“, ako veľmi dôležitý prvok dobovej individualizácie terénnych objektov a orientácie v teréne.

V zemepisných názvoch sa slovný základ *brázda* vyskytuje na Slovensku zriedkavejšie (9 starších názvov a 49 mladších názvov, z toho 37 ešte neštandardizovaných; štandardizácia týchto 37 názvov v súčasnosti prebieha). Slovom *brázda* a jeho derivátmi sa v slovenských toponymách pomenávajú: dolina (1 x), jaskynná priepasť (1 x), les (2 x), pole (4 x), pasienok (1 x) a brázda v pozícii geomorfologického termínu (49 x).

V slovenských toponymách sa slovo *brázda* vyskytuje bez atribútu v podobe *Brázda* (2 x) a aj vo viacslovných názvoch, t. j. v názvoch s atribútom a v predložkových názvoch. Okrem predložkových názvov *Na Brázdovú*, *Na hlbokaj brázde* sú zaznamenané syntagmatické názvy typu adjektívum + *brázda*: *Čertova brázda*, *Na hlbokaj brázde*, *Zlatá brázda* a v množnom čísle *Nové brázdy*; do tejto kategórie patrí aj 49 novodobých názvov geomorfologických celkov, geomorfologických podcelkov a nižších geomorfologických jednotiek, v ktorých vystupuje slovo *brázda* vo význame geomorfologického termínu „vhlbená pozdĺžna povrchová forma podmienená diferenciálnymi eróznodenudačnými procesmi“, ktorý SSJ ešte nezachytáva, a to

a) názvy už štandardizované: *Bystrická brázda*, *Filakovská brázda*, *Jakubianska brázda*, *Kornická brázda* (popri tejto štandardizovanej podobe sa v kartografickej produkcii používa aj neštandardizovaná systémová korektná podoba *Kornianska brázda* ← *Korňa* v okrese Čadca), *Podbeskydská brázda*, *Podlysecká brázda*, *Podtatranská brázda*, *Povraznícka brázda*, *Záhradníanska brázda*, *Zuberská brázda*, *Ždiarska brázda*, *Župkovská brázda*;

b) názvy ešte neštandardizované (ale v kartografickej produkcii a v geografickej literatúre už používané): *Borčianska brázda*, *Bukovská brázda*, *Butkovská brázda*, *Hámorská brázda*, *Chminianska brázda*, *Javornícka brázda*, *Kokavská brázda*, *Kolačnianska brázda*, *Kordícka brázda*, *Kurimská brázda*, *Lovinobanská brázda*, *Lysianska brázda*, *Máliniská brázda*, *Medzilaborecká brázda*, *Mikovská brázda*, *Mirošovská brázda*, *Muránska brázda*, *Osturnianska brázda*, *Papínska brázda*, *Podchočská brázda*, *Podvršatská brázda*, *Porubská brázda*, *Raslavická brázda*, *Repejovská brázda*, *Salašská brázda*, *Sedlická brázda*, *Slatinská brázda*, *Staroveská brázda*, *Stropkovská brázda*, *Širocká brázda*, *Štiavnická brázda*, *Šurická brázda*, *Vadičovská brázda*, *Vyhnianska brázda*, *Zázrivská brázda*, *Zubácka brázda*, *Železnicka brázda*.

Pomenované geomorfologické jednotky so slovom *brázda* vo význame geomorfologického termínu svojím rozsahom často prekračujú územný rozsah jedného katastrálneho územia.

Zaznačené je aj viacslovné spojenie typu adjektívum obsahujúce základ zo slova *brázda* + toponymické apelatívum: *Brázdna dolina*. Zrejme podľa osobného mena (s preukazným vplyvom maďarčiny) je utvorený názov *Barazdov majer*.

Ďalší výskum osvetlí pôvod názvov na území Maďarska v Boršódsko-abovsko-zemplínskej župe: v katastrálnom území mesta Sátoraljajuhely hon *Barázdaszél* a juhozápadne od Miškovca v katastrálnom území obce Cserépfalu vrch *Berezd-tető*.

4. Toponymá so slovným základom *brána* sú príznačné pre celé územie Slovenska s výnimkou Záhoria a najvýchodnejších oblastí Slovenska. Všeslovanské slovo *brána* pochádza z praslovanského základu **bor* vo význame „bojovať, zápasiť, pasovať sa, borcovať sa, brániť“ a etymologicke súvisí so slovami *boriť sa, borca, borec* i s osobnými menami *Borivoj, Borislav* (Preobraženskij, 1958; Holub, Lyer, 1978). Akademický SSJ vysvetľuje slovo *brána* ako „1. širší vchod do domu, do dvora; veľké dvere, vráta uzatvárajúce vchod do domu, do dvora alebo iného ohradeného priestoru, 2. chránený vstup, priechod do nejakého územia, 3. stĺpmi, žrdkami ohraničený priestor, na ktorý sa útočí“ a častejšie v množnom čísle v podobe *brány* „poľnohospodárske náradie na kyprenie a urovnávanie pôdy“. V prvom a druhom význame je slovo *brána* synonymné so slovom *vráta*. HSSJ vysvetľuje slovo *brána* ako „široký vchod do domu alebo do dvora, do ohradeného mesta, vráta“ a „poľnohospodárske náradie na kyprenie a urovnávanie pôdy“ – toto slovo takisto ako pomnožné v podobe *brány*. V pomenovacom procese toponým v základe s výskytom slova *brána* motivačným prvkom bol pôvodný význam slova „chránený vstup, priechod do nejakého územia“ ako veľmi dôležitý prvok dobovej individualizácie terénnych objektov a orientácie v teréne.

V zemepisných názvoch sa slovný základ *brána* vyskytuje na Slovensku často (77 starších názvov a 11 mladších novodobých názvov ešte neštandardizovaných, dovedna 88 názvov). Najviac dokladov je z okresov Bardejov, Rimavská Sobota, Trenčín, Prievidza a Žilina. Slovom *brána* a jeho derivátmi sa v slovenských toponymách pomenúvajú: časť obce (1 x), samota

(2 x), vodný tok (5 x), kanál (1 x), dolina (3 x), vrch (7 x), priesmyk (1 x), les (23 x), chmeľnica (1 x), pole (15 x), lúka (2 x), štôlna (1 x), trigonometrický bod (15 x) a geomorfologický termín – *brána* (11 x).

V slovenských toponymách sa slovo *brána* vyskytuje bez atribútu *Brána* (10 x), v množnom čísle *Brány* (2 x), ako aj v jednoslovných odvodeninách *Bránka* (2 x), *Bránky* (3 x), *Bránica* (4 x), *Bránické*, *Braník*, *Braniská*, *Brániská*, *Branisko* (4 x), *Bránisko*, *Branište*, *Braništia* (2 x), *Branné* (2 x), v predponovo-príponových názvoch *Zábranie*, *Zábranie pri obecnom*, *Zabraniská*, *Zábranské*, *Obranciak*, *Výbranská* a často aj vo viacsovných názvoch, t. j. v názvoch s atribútom a v predložkových názvoch. Okrem predložkových názvov *Nad Brane*, *Nad Bránkou*, *Nad Pšeničnou bránou*, *Pod Braniskom*, *Pri Bielej bráne*, *Pri Bránici*, *Pri Bránke*, *Pri Bránkach*, *Za bránicou*, *Za železnou bránou* je hodne syntagmatických názvov typu adjektívum + *brána*: *Dolná Železná brána*, *Horná Železná brána*, *Kamenná brána* (4 x), *Malá bránica* (2 x), *Pšeničná brána*, *Slovenská brána*, *Zadná brána*, *Zajačia brána* (4 x), *Železná brána* (10 x); do tejto kategórie patrí aj 11 novodobých názvov geomorfologických jednotiek, v ktorých vystupuje slovo *brána* vo význame geomorfologického termínu „prielomová dolina cez vrchy a medzi pohoriami, ktorými spravidla pretekajú významné rieky a vedú cesty“, ktorý SSJ zachytáva vo význame „chránený vstup, priechod do nejakého územia“ (názvy ešte neštandardizované, ale v kartografickej produkcii a v geografickej literatúre už používané): *Bajtavská brána*, *Beckovská brána*, *Brekovská brána*, *Brodnianska brána*, *Devínska brána*, *Lamačská brána*, *Rožňavská brána*, *Slovenská brána*, *Uherská brána*, *Vestenická brána*, *Vyšehradská brána*. Osobitný typ predstavuje dvojslovný názov vrchu *Kopa brán*. Nízke zastúpenie majú viacsovné spojenia typu adjektívum obsahujúce základ zo slova *brána* + toponymické apelatívum: *Bránický kanál* a *Branný potok*. Zaujímavosťou je pohyblivá kvantita kmeňovej samohlásky a v štandardizovaných geografických názvoch, keď popri sebe existujú podoby *Branisko* i *Bránisko*, ďalej *Braniská* i *Brániská* a takisto v ďalších názvoch; tento jav si zaslúži ďalšie skúmanie.

5. Toponymá so slovným základom *vráta* sú príznačné pre celé územie Slovenska (ich výskyt je zaznamenaný v 46 okresoch Slovenska). Všeslovenské slovo *vráta* má praslovenský základ **vort-* pochádzajúci z indoeurópskeho základu **uer-* s významom „zavrieť, ohradiť“. Slovo *vráta*

etymologicky súvisí so slovami *úvrat'*, *zavrátiť*, *vyvrátiť*, *kolovrat* (Rejzek, 2001; Holub. Lyer, 1978). Akademický SSJ vysvetľuje slovo *vráta* ako „širšie, väčšie dvere uzatvárajúce vchod do dvora alebo iného ohradeného priestoru, do hospodárskej budovy a pod., brána“. V základnom význame je slovo *vráta* synonymné so slovom *brána*. V pomenovacom procese toponým v základe s výskytom slova *vráta*, *úvrat'*, *zavrátiť*, *vyvrátiť*, *kolovrat* motivačným prvkom bol najčastejšie pôvodný význam slova „objekt uzatvárajúci vchod do ohradeného priestoru“ ako veľmi dôležitý prvok dobovej individualizácie terénnych objektov a orientácie v teréne. V menšom rozsahu motivačným prvkom pomenovania toponým v základe s výskytom slova *vráta* bolo slovo *úvrat'* s významom „miesto, v ktorom sa obracia pluh pri oraní, kraj role“, slovo *zavracat'* s významom „zastaviť a prinútiť k návratu, zahnať späť ovce, kravy“, slovo *vyvrátiť* s významom „živelnou silou alebo nasilu vytrhnúť zo základu, z koreňa“ a slovo *kolovrat* s významom „ľudový nástroj na pradenie“ (SSJ).

V zemepisných názvoch sa slovný základ *vráta*, *úvrat'*, *zavracat'*, *vyvrátiť* a *kolovrat* vyskytuje na Slovensku často (131 názvov); z toho podskupina sekundárnych názvov obsahuje 26 názvov. Najviac dokladov je z okresov Poprad, Malacky, Myjava, Zlaté Moravce, Bánovce nad Bebravou, Lučenec, Rožňava, Trenčín. Slovom *vráta* a jeho derivátmi sa v slovenských toponýmách pomenúvajú: obec (2 x), katastrálne územie (2 x), samota (5 x), chata (1 x), horáreň (1 x), cesta (3 x), vodný tok (3 x), vodná nádrž (1 x), dolina (6 x), vrch (16 x), hrebeň (1 x), sedlo (2 x), les (40 x), pole (14 x), sad (1 x), pasienok (4 x), lúka (5 x) a trigonometrický bod (24 x).

V slovenských toponýmách sa slovný základ *vráta*, *úvrat'*, *zavrátiť*, *vyvrátiť*, *kolovrat* vyskytuje bez atribútu *Vráta* (6 x), ako aj v jednoslovných odvodeninách *Vrátca*, *Vrátečka*, *Vorotečka*, *Vrátište* (4 x), *Vrádište* (2 x), *Vrátka* (2 x), *Vrátna* (6 x), *Vrátne* (4 x), *Vrátno* (4 x), *Prievrat*, *Prievratok* (2 x), *Prívrat*, *Prívrata*, *Úvrate* (6 x), *Úvraty* (2 x), *Úvratky*, *Vývrat* (4 x), *Vývraty*, *Vývratník*, *Závrate* (2 x), *Závraty*, *Závratiská*, *Závratná*, *Závratné* (2 x), *Zvrátená* (2 x), *Kolovrat* (2 x), *Kolovraty*, *Kolovratno* (4 x), *Kolovratná*, v predponovo-príponových názvoch *Podovrátie*, *Predovratie* (2 x), *Druhé Predovratie*, *Predúvratie*, *Prievratok*, *Závratie* a často aj vo viacslovných názvoch, t. j. v názvoch s atribútom a v predložkových názvoch. Okrem predložkových názvov *Hradište pod Vrátnom* (2 x), *Na Vrátach* (4 x), *Nad*

Vrátočnou (2 x), *Pod Skalnými vrátami*, *Pod Vrátnym*, *Pred vrátami*, *Za vrátami*, *Od Vrádišťa*, je hodne syntagmatických názvov typu adjektívum + vráta: *Kamenné vráta* (22 x), *Chalubinského vráta*, *Skalné vráta*, *Železné vráta* (4 x). Zastúpenie majú aj viacslovné spojenia typu adjektívum obsahujúce základ zo slova *vráta* + toponymické apelatívum: *Podovrátna dolina*, *Vratičovské nivy*, *Vrátištský potok*, *Vrátna dolina*, *Vrátna skala*, *Vrátočná dolina*, *Vrátočný potok*, *Vývrátené brezy*, *Vývratská cesta*, *Novovývratská cesta*, *Starovývratská cesta*, *Starolesnianske vývratisko* a typologicky osobitne stojaci názov *Prívratská Kubina*. Zaujímavosťou je pohyblivá kvantita kmeňovej samohlásky a v štandardizovaných geografických názvoch, keď popri sebe existujú podoby *Predovratie* i *Podovrátie* a takisto v ďalších názvoch; tento jav si zaslúži ďalšie skúmanie. Ďalšou zaujímavosťou je súbežná existencia štandardizovaných názvov v podobe *Vrádište* (obec v okrese Myjava; M. Majtán (pozri Lutterer, Majtán, Šrámek, 1982, s. 336) vykladá aj tento názov zo základu *vráta*, *vrátište*, *súvrat*) a tiež v podobe *Vrátište* (vrch a trigonometrický bod v katastrálnom území Kamenec pod Vtáčnikom v okrese Prievidza a les v katastrálnom území Myslina v okrese Humenné). Podobne si zaslúži ďalšie skúmanie súbežná existencia štandardizovanej podoby *Vrátečka* (les v katastrálnom území Nižná Oľka v okrese Medzilaborce, v miestnom úze množné číslo *Vrotečka*) a štandardizovanej podoby *Vorotečka* (pasienok v katastrálnom území Kyjov v okrese Stará Ľubovňa, v miestnom úze množné číslo, miestna podoba rovnaká ako štandardizovaná). L. Kiss v (1998) vysvetľuje alternatívnu etymológiu názvu obce *Váradka* v okrese Bardejov vývojom z jej pôvodnej podoby *Vrátko*, postupom *Vrátko* → *Váradka*.

Toponymá so slovným základom *vráta* sú známe i zo širšieho celoslovenského prostredia: v Poľsku je obec *Wrotnów*, v Srbsku je obec *Vratarnica*, v Macedónsku obec *Vratnica* a ako zrejmy vplyv bulharčiny v Rumunsku neďaleko od bulharských hraníc obec *Vrata*.

6. Toponymá so slovným základom *mohyla* sa na Slovensku vyskytujú v menšom rozsahu. Ich distribúcia pokrýva celé územie Slovenska. Všeslovenské slovo *mohyla* nie je uspokojivo vysvetlené, ale zrejme súvisí s rumunským *măgură* vo význame „pahorok, kopec“ a podobne aj s albánskym *magulë* (Rejzek, 2001; Holub, Lyr, 1978; Brückner, 1957). Akademický SSJ vysvetľuje slovo *mohyla* ako „1. vysoko navršená zem

alebo skaly nad hrobom (termín v archeológii) a 2. hrob; pomník (básnické slovo)“. HSSJ vysvetľuje slovo *mohyla* ako „hrob s násypom“. V pomenovacom procese toponým v základe s výskytom slova *mohyla* motivačným prvkom bol pôvodný význam slova „hrob s násypom“ ako veľmi dôležitý prvok dobovej orientácie v teréne súvisiaci s osídlením, dopravou a exploataciou územia.

Na Slovensku sa slovný základ *mohyla* vyskytuje v 15 názvoch geografických objektov, a to v okresoch Dunajská Streda (4 x), Bratislava II, Senec, Komárno, Čadca, Brezno, Poprad, Prešov, Vranov, Svidník, Humenné, Medzilaborce; z toho podskupina sekundárnych názvov obsahuje 3 názvy. Slovom *mohyla* a jeho derivátmi sa v slovenských toponymách pomenúvajú: les (5 x), les aj vrch (1 x), pole (3 x), lúka aj pole (1 x), pomník (2 x) a trigonometrický bod (3 x).

V slovenských toponymách sa slovný základ *mohyla* vyskytuje bez atribútu v podobe *Mohyla* (6 x), v množnom čísle *Mohyly*, ako aj v jednoslovných odvodeninách *Mohylka* (2 x), *Mohylky*, *Mohylné* a s atribútom, t. j. vo viacslovných názvoch. Popri syntagmatických názvoch typu adjektívum + *mohyla*: *Vyšná mohyla*, *Štefánikova mohyla*, *Mohyla J. Švermu* aj predložkový názov *Za Štefánikovou mohylou*. Posledné tri názvy sú mladšieho pôvodu.

Ďalšie analýzy ukážu, do akej miery sa potvrdí, či so slovným základom *mohyla* alebo s jeho predchodcom *mogila* súvisia ďalej uvedené štandardizované názvy: *Mohelka* (← *Mohylka?*) – trigonometrický bod v katastrálnom území Zvala v okrese Snina, *Pri Mohelovci* (← *Pri Mohylovci?*) – trigonometrický bod v katastrálnom území Pažiť v okrese Partizánske, *Mohelnica* (← *Mohylnica?*) – les aj pasienok v obci Horná Ves v okrese Prievidza (susedí s obcou Pažiť), *Maholánka* (← *Mohylanka?*) – hospodársky dvor v katastrálnom území Hurbanova Ves v okrese Senec, *Maholánsky hon* pole v katastrálnom území Kostolná pri Dunaji v okrese Senec, *Za Maholánkou* pole v katastrálnom území Hurbanova Ves a Kostolná pri Dunaji v okrese Senec, *Mahulianka* (← *Mohylanka?*) – kanál, trigonometrický bod aj pole v katastrálnom území Pezinok (na južnom okraji tohto poľa s nárečovou podobou názvu Mahulanka je terénna nerovnosť, na ktorej sa po hlbokkej orbe objavilo veľké množstvo eneolitických črepov, kamenných nástrojov, ale aj mladších artefaktov vrátane byzantských depotov; ide o najúrodnejšie pole

v katastrálnom území), *Magala* (← *Mogila*?) – les v katastrálnom území Prikra v okrese Svidník, *Magale* (← *Mogili*?) – časť obce v katastrálnom území Petrovice v okrese Bytča, *Maglec* (← *Mogilec*?) – les v katastrálnom území Tulčik v okrese Prešov, *Maglovec* (← *Mogilovec*?) – les a takisto trigonometrický bod v katastrálnom území Vyšná Šebastová v okrese Prešov, *Pod Maglovcom* (← *Pod Mogilovcom*?) – pole v katastrálnom území Lada v okrese Prešov, *Malý Maglovec* (*Malý Mogilovec*) – trigonometrický bod v katastrálnom území Vyšná Šebastová v okrese Prešov, *Maglov* (← *Mogilov*?) – pole a takisto kanál v katastrálnom území Veľké Kosihy v okrese Komárno, ale v tomto katastrálnom území je aj les s názvom *Mohyla*, *Moglov grúň*, ale pred štandardizáciou v kartografických produktoch *Moglový grúň* (← *Mogilov/Mogilový grúň*?) – vrch a takisto trigonometrický bod v katastrálnom území Valaská v okrese Brezno, *Moglová* (← *Mogilová*?) – dolina a tiež vodný tok v katastrálnom území Valaská v okrese Brezno, *Miglinc* (← *Mogilnici*? alebo *Mogilinec*?) – les a takisto vodný tok v katastrálnom území Háj, Drienovec a Turňa nad Bodvou v okrese Košice-okolie. V. Uhlár (1970) jednoznačne vykladá názov nedávno zaniknutej krčmy – niekdajšieho zájazdového hostinca *Mohelnica* v katastrálnom území Pažiť v okrese Partizánske prenesením názvu z dnes už zaniknutého vodného toku *Mohelnica* v tomto katastrálnom území. Tento vodný tok je doložený z raneho stredoveku v podobe *Mohylnica* a neskôr *Mohelnica*, ktorého pôvod je podľa V. Uhlára určite spojený s apelatívom *mohyla*. S týmto názvom súvisí dnešný názov trigonometrického bodu *Pri Mohelovci* v katastrálnom území Pažiť v okrese Partizánske a takisto dnešný názov *Mohelnica* – les aj pasienok v obci Horná Ves v okrese Prievidza (susedí s obcou Pažiť). V. Uhlár spomína aj názov močaristej oblasti *Mohelnô* alebo *Mohelnište* v obci Horná Ves v okrese Prievidza a názov *Mohelnica* v obci Hronsek v okrese Banská Bystrica. Tieto dva názvy sa v báze údajov spravovanej počítačom štandardizovaných geografických názvov nenachádzajú.

Relatívne značný počet podôb názvov, ktoré v sebe konzervujú starší tvar slova *mogila*, môže byť zapríčinený znížením frekvencie výskytu tohto slova v apelatívnej slovnej zásobe a odsunutím tohto slova z centrálnej časti slovnej zásoby na okraj slovnej zásoby, a to ako dôsledok globálnej zmeny spôsobu pochovávanía zosnulých v spoločenstve, ktorá bola vyvolaná nástupom kresťanstva. V tomto smere sa žiada ďalší výskum.

Toponymá so slovným základom *mohyla* sú známe i zo širšieho celoslovenského prostredia: české názvy obcí *Mohelnice*, *Mohelnice nad Jizerou*, poľské názvy obcí *Mogielnica*, *Mogilno*, *Mogilany*, názov vrchu *Mogilnica* (1170 m) v orografickom celku Beskid Wyspowy, z Ukrajiny názov mesta *Mohyliv-Podil'skyj*, v Bielorusku je mesto *Mahilëŭ*, v Bulharsku obce *Mogila* a *Mogilište*, v Macedónsku je obec *Mogila* a názov *Mogilica* je v Srbsku, Rusku aj Bulharsku. L. Kiss (1998) vysvetľuje pôvod názvu maďarskej obce pri Győri *Maglóca* zo slovanského *Mogilica* napriek tomu, že pravdepodobnejší pôvod je zo slovanského/slovenského *Mogilovica*. Ďalší výskum osvetlí pôvod názvov na území Maďarska v Boršódsko-abovskozemplínskej župe: severozápadne od Miškovca v katastrálnom území obce Varbó je hon *Mahóca* (← *Mohylovica*?) a severne od Kazincbarciky v katastrálnom území obce Kánó hon *Miglic* (← *Mogilec*?).

7. Geografický názov jazykovými prostriedkami jednoznačne, stručne a jasne určuje, identifikuje a individualizuje geografický objekt, a tým umožňuje a zľahčuje orientáciu na mape, orientáciu v teréne a z komplexnejšieho pohľadu zľahčuje aj spoločenskú komunikáciu. Úloha geografických názvov je dôležitá aj z kultúrneho hľadiska, lebo predstavuje neoceniiteľný zdroj informácií pre viaceré vedné odbory. Podrobnejším štúdiom geografických názvov možno prispieť nielen k lepšiemu poznaniu uvedených aspektov toponým, ale zároveň možno prispieť aj k rozšíreniu informačných báz partnerských vedných odborov.

LITERATÚRA

BRÜCKNER, Aleksander: Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza 1957.

Geografické názvy okresu... A1, A3 – A5, A7 – A14, A16, A19 – A35, A37 – A43 Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, 1983 – 1994.

Historický slovník slovenského jazyka. I – IV. Bratislava: Veda 1991 – 1995.

HOLUB, Josef – LYER, Stanislav: Stručný etymologický slovník jazyka českého. 2. vydanie. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1978. 527 s.

HORŇANSKÝ, Imrich: Druhý významný projekt štandardizácie geografického názvoslovia realizovaný. In: Kultúra slova, 1995, roč. 29, č. 2, s. 78 – 83.

KISS, Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára A – K. 4. rozšírené vydanie. Budapešť: Akadémiai kiadó 1998.

LUTTERER, Ivan, MAJTÁN, Milan a ŠRÁMEK, Rudolf: Zeměpisná jména Československa. Praha: Mladá fronta 1982. 376 s.

MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 192 s.

Názvy trigonometrických bodov z územia Slovenskej republiky A 45. Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2001. 438 s.

ONDRUŠ, Šimon: Odtajnené trezory slov II. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2002.

Slovník slovenského jazyka. I – VI. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.

PREOBRAŽENSKIĬ, Aľeksandr Grigorievič: Etimologičeskij slovar ruskogo jazika. Moskva: Gosudarstvennoje izdatel'stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej 1958. 1284 s.

REJZEK, Jiří: Český etymologický slovník. Voznice: Leda 2001. 752 s.

UHLÁR, Vlado: Pôvod názvu Mohelnica. In: Slovenská reč, 1970, roč. 35, č. 3, s. 174 – 178.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

O slovenských priezviskách

MILAN MAJTÁN

2. Priezviská podľa zamestnania (2. časť)

Medzi priezviskami utvorenými z názvov zamestnania je dosť takých, ktoré sú súčasnému človeku nepriezračné, nejasné, pretože pomenúvali vykonávateľa takej činnosti, ktorá sa v súčasnosti po domácky ani remeselne nevykonáva alebo sa vykonáva iba pri priemyselnej výrobe.

Napríklad prosa bolo treba zbaviť šupky, aby z neho vzniklo pšeno, kaša vhodná na jedenie, ktorá sa varila, parila, používala aj na plnenie jaterníc a pod. Ovos bolo treba najprv zbaviť šupky, aby ho bolo možné mlieť na múku. Z jačmenných zŕn sa takýmto spôsobom pri výrobe krúp aj otlkli konce. Robilo sa to piestami alebo tlkami v stupách alebo v mlyncoch, ktoré sa nazývali kašníkmi, činnosť sa nazývala opichovanie a vykonávateľ tejto činnosti *opicháč*. Opichovaním, opichaním prosa vzniklo pšeno, opichaním jačmeňa krúpy. Poznáme aj staré príslovie: *Kde je mnoho opicháčov, tam je málo pšena*.

Dnes je slovo *opicháč* v slovenčine neznáme, zachytili sme ho ako archaizmus v prenesenom expresívnom význame „mládenec, ktorý chodí za dievkami, frajer“: *Aha už idú k vám opicháči!* Priezvisko *Opicháč* vzniklo však z pomenovania vykonávateľa činnosti s pôvodným významom.

Priezvisko *Postriháč* vzniklo z apelatíva *postriháč*, ktorým sa označovali vykonávatelia dvoch činností, *strihania oviec* a *postrihovania súkna*. Súkno totiž po utkaní bolo treba ponamáčať a pováľať, poubíjať v stupe (stupa sa nazývala aj valcha alebo karlov), aby sa zrazilo dovedna a potom po vysušení *postrihat'*, t. j. poobstrihávať z tkaniny veľmi vyčnievajúce vlnené chlpy. Túto činnosť vykonával *postriháč* (alebo knap), niekedy aj tkáč (na západnom Slovensku kadlec).

Inú slovotvornú príponu majú priezviská, ktoré takisto vznikli z názvov vykonávateľov zamestnania, *Olejník* a *Zábojník*. Obidve východiskové apelatíva mohli vzniknúť z pomenovania jedného zamestnania.

Zábojom sa nazýval mohutný lis používaný v minulosti na výrobu (vybíjanie) vosku z voštín a na lisovanie oleja z ľanového alebo konopného semena. Lisovací tlak sa dosahoval vbíjaním, zabíjaním klinov (preto *záboj*), remeselník pracujúci pri záboji sa nazýval *zábojník* (alebo aj *olejník* či *olejár*, ak vybíjal olej; *voštínár*, ak vybíjal z voštín vosk).

Na poľsko-slovenský kontakt poukazujú aj niektoré slovenské priezviská. Spomeňme aspoň zo športového sveta známe priezviská *Vengloš* a *Venglár*. Tieto priezviská by v slovenskej hláskovej podobe zneli **Uhliar*. Slovenské slovo *uhliar* má poľský ekvivalent *weglarz* (v goralských nárečiach na hornej Orave a na Spiši v podobe *vengloš*, keď pôvodná poľská prípona *-arz* sa vyslovuje ako *-oš*). Z tohto názvu zamestnania sú utvorené západoslovenské priezviská *Uhlár*, *Uhlárik*, stredoslovenské *Uhliar*, *Uhliarik* a i.

Priezvisko *Sanitrár* súvisí so starým slovenským slovom *sanitra*, ktorým sa označoval dusičnan draselný alebo sodný, liadok, používaný napr. pri výrobe strelného prachu. Slovo *sanitra* vzniklo adaptáciou latinského termínu *sal nitri* (*sal* „sol“, *nitrum* „sóda“).

Priezvisko *Šouc* nie je na prvý pohľad zreteľné. Vzniklo takisto podľa názvu zamestnania. Remeselník, ktorý sa v minulosti zaoberal šitím (a opravou) jednoduchej obuvi, akou boli krpce a bôty, nazýval sa *švec*. Slovo *švec* je utvorené z toho istého slovného základu ako sloveso *šit'*, v súčasnej slovenčine je vysunuté na samý okraj slovnej zásoby. V slovenčine sa toto slovo skloňuje tak, že samohláska *e* mení svoje miesto v slove, teda *švec*, *ševca*, *ševcovi* a *ševcom*. Vo viacerých západoslovenských nárečiach sa tvary nepriamych pádov vyslovovali ako **šefca*, **šefcovi* atď. Žena, ktorá sa zaoberala šitím, nazývala sa *ševkyňa*. Vo viacerých stredoslovenských nárečiach sa spomenuté slová vyskytovali v podobách *šouc*, *šoukiňa*, vo východoslovenských nárečiach sa slovo označujúce tohto remeselníka utvorilo inou príponou, vyskytovalo a vyskytuje v podobe *švač*, ženská podoba je *švačka*. Priezviská sa tvorili v čase, keď tieto slová začali pomaly zo slovnej zásoby slovenčiny ustupovať, pohyblivosť samohlásky prestávala byť živou zákonitosťou a aj zápisy mien sa robili podľa ich skutočnej nárečovej výslovnosti. A tak z tohto pomenovania remeselníka vznikli priezviská,

ako sú *Švec, Ševc, Šefc, Šeuc, Šouc, Švač*, ako aj priezviská *Ševčík, Šefčík, Šovčík, Součík, Švecko*, ktoré pôvodne pomenúvali synov týchto remeselníkov, a priezviská *Ševčovič, Ševcech* zaraďujúce nositeľa do takejto remeselníckej rodiny a ďalšie.

Na prvý pohľad nie je dosť zreteľné priezvisko *Koník*. Dá sa uvažovať o tom, ako súvisí so slovami *kôň, konik, koniček*, s ich základným alebo s niektorým z prenesených významov. Pravdepodobnejšie sa však zdá uvažovanie o východiskovom slove *konník* (vo výslovnosti aj *koník*), ktorým sa v staršej slovenčine označovali pojmy „vojak na koni“, „jazdec“, „rytier“, ako o tom svedčia doklady z Historického slovníka slovenského jazyka: *tverdo piešim konikov honiti* (z r. 1571), *kompania konikuv* (1687), *pechotnik anebo konik* (1754), *zbrojny konik* (1771) a aj v texte uvedený výraz na označenie pešiaka *pechotník* z tohto obdobia. V staršej slovenčine existovali aj z tohto základu odvodené slová *konnický, konníctvo: regiment konického obrštera* (1700), *wojsko pešácké a konické* (1763), *všecko koníctvo i voze i všecko vojsko* (1757) a pod. Priezvisko *Koník* mohlo teda skôr vzniknúť z apelatíva *konník* „jazdec, rytier“, a to ako priezvisko utvorené podľa zamestnania alebo ako prezývka, ktorej konkrétnu motiváciu dnes ťažko určiť. Takto vzniklo na Slovensku aj priezvisko *Rajter* z nem. *Reiter* „rytier“.

Priezviská *Furier, Fulier, Furiel* majú pôvod v staršom vojenskom termíne *furiér*. Toto slovo pochádza z francúzskeho jazyka a v staršej slovenčine z predpisovného obdobia je známe od 17. storočia s významom „ubytovateľ vojska“ (taký význam mali aj slová *kvartiermajster, kvartielník* a i., takisto prevzaté z nemčiny). Priezviská *Fulajtár, Furajtár* vznikli z nemeckého vojenského termínu *Vorreiter* „predjazdec“. Ozbrojení jazdci sprevádzali panské vozy alebo sedávali na sedlových koňoch viaczáprahov. Do tejto skupiny patrí celý rad priezvisk, ako napr. priezvisko *Fendrich*, ktoré vzniklo z nemeckého termínu s významom „zástavník“. Priezviská *Fulajtár, Furajtár* podobne ako *Fulier, Furier* a ďalšie vznikli a vyformovali sa však už v slovenskom jazykovom prostredí z podôb viac alebo menej adaptovaných, prispôbených slovenskému jazyku. Všetky ich ako apelatíva môžeme nájsť v Historickom slovníku slovenského jazyka.

Priezvisko *Hucko* vyzerá nezreteľné iba na prvý pohľad, lebo vzniklo zapísaním jeho zvukovej podoby. Jeho genetická podoba *Hudcko* by bola zreteľnejšia, bolo by zrejmé, že ide o priezvisko utvorené podľa názvu

zamestnania *hudec* alebo z priezviska *Hudec*. Zo slovesa *húst'* – *hudiem*, ktoré malo význam „hrať na nejakom hudobnom nástroji, najmä však na husliach“, vznikli v slovenských nárečiach činiteľské názvy, názvy zamestnania, na západnom Slovensku *hudek* (alebo *húdek*), na strednom, ale aj na západnom Slovensku *hudec*, na východnom Slovensku *hudák* (*hudak*). Tieto tri základné podoby sa vyskytujú v slovenských priezviskách od najstarších čias, doložené ich máme od 15. storočia. Najviac priezvisk zo stredného a zo západného Slovenska sa utvorilo zo slova *hudec*, napr. *Hudec* (*Johannes Hwdecz* z roku 1476, *Nicolaus Hudech* 1554, *Martina Hwdcze z Wlkanowey* 1570, *Bartos, Marczyna Hutczow syn* 1572 a pod.), *Hudcov* (*Jacobus et Nicolaus Hutcou, Georgius Hucou* 1625), *Hudcoviech* (*Zowka Hucowiech* 1619, *Michael Hudczowiech* 1701), *Hudcovič* (*Hwczowich* 1522). Zo začiatku 16. storočia je doložené aj priezvisko *Hucko* (*Petr Huczko* 1535). Je to priezvisko, ktoré vzniklo ako meno pre syna (otec *Hudec* – syn *Hucko*).

Od polovice 16. storočia je známe menej a iba na západnom Slovensku rozšírené priezvisko *Hudek* (*Jano Hudek z Maleg Vdicze* 1576, *Joannes Hudek* 1592).

Priezvisko *Hudák* poznáme z východoslovenského prostredia od 15. storočia (*Ladislai Hwdak* 1449, *Georgius Hwdak* 1560, *Fedur Hudak* 1618), z neho sa utvorilo priezvisko *Hudákov* (*Maczko Hudakow* 1618).

Medzi súčasnými priezviskami nájdeme aj priezviská *Hudík*, *Hucík*, *Hudáč*, *Hudáček*, *Hudeček*, *Hudečko*. Z minulých storočí poznáme aj polatinčené, latinizované podoby *Hudecius*, *Hudicius*. Pôvod podoby priezviska *Houdek* treba hľadať v češtine. S priezviskami súvisiacimi so slovesom *húst'* patria do spoločného významového okruhu priezviská, ktoré súvisia so slovami *gajdy* a *dudy*. Slovo *dudy* iste nebolo starej slovenčine neznáme, keď sa od neho vytvorili na Slovensku priezviská *Duda*, *Dudáš*, *Dudík*, *Dudoň* a ďalšie.

Ale oveľa viac je priezvisk, ktoré vznikli zo slov *gajda/gajdy* a *gajdoš*. Popri priezviskách *Gajda* (*Mysso Gagda* 1576), *Gajdoš* (*Ambrosius Gaydoss* 1476, *Michael Gaydoss* 1592), *Gajdáš* (*Michael Gaydass* 1592), *Gajdášik* (*Timko Gaidasik* 1618) sú dnes známe aj priezviská *Gajdác*, *Gajdár*, *Gajdošik*, *Gejdoš*, zo Záhoria *Gajdúšek* a pod.

Slovenské priezviská *Sabo*, *Sabov*, *Sabol*, *Sabovčík*, *Sabolčík*, *Sabovkin*, *Sabovčin* a pod. vznikli z maďarského názvu zamestnania *szabó* [vysl. *sabó*], čo po slovensky značí „krajčír“. Slovenské podoby priezvisk vznikli prispô-

sobením, adaptáciou z maďarčiny prevzatého slova do slovenského jazyka. Podobným spôsobom sa prevzali do slovenčiny, najmä do jednotlivých slovenských nárečí, slová *belčov* („kolíška“), *hajov* („lod“), *karlov* („valcha“), *tov* („jazero, pleso“), do východoslovenských nárečí aj *birov* („sudca, richtár“) a pod. Z takto adaptovanej podoby *Sabov* istou hyperkorektnosťou so zreteľom na stredoslovenské podoby slovesných tvarov typu *bov*, *niesov*, *padov* a východoslovenské *bol*, *niesol*, *padol* vznikla pravdepodobne aj podoba priezviska *Sabol* a podľa nej aj priezvisko *Sabolčík*.

Priezviská *Čatloš*, *Čakloš* vznikli najpravdepodobnejšie podľa názvu zamestnania, mohli sa však zrodiť aj z prezývok utvorených podľa tohto názvu. V maďarčine slovo *csatlós* [vysl. čatlóš] má význam „zbrojnoš“. Toto slovo sa ešte v stredoveku, v čase, keď Slovensko bolo súčasťou uhorského štátu, prevzalo do slovenčiny. V staršej slovenčine predpisovného obdobia sa jeho význam rozšíril a posunul, slovami *čatloš*, *čakloš* sa označoval aj sluha pri koňoch, ako to možno usudzovať z dokladov, ktoré uvádza Historický slovník slovenského jazyka. Podľa nich sa odmena dávala *wozaram z lowasmi a z czatlossmi*; *dwom csatlosom, ktery bilj pri panskeg partecze*; iný zasa *kachle kuriwal a czaklosom biwal* alebo *zgednany gest za csatlossa*. Do novej a do súčasnej slovenčiny sa slová *čatloš*, *čakloš* nedostali, zo slovnej zásoby ustúpili. Zachovali sa v priezviskách.

Priezviská *Braxatoris* a *Rotarides* boli utvorené z latinských pomenovaní zamestnania. Latinské slovo *braxator* označovalo človeka, ktorý pri výrobe piva pracoval so sladom alebo vyrábal či spracúval slad. Jeho slovenským ekvivalentom je slovo *sladovník* (v nárečiach aj *sládek*). Všimnime si, že básnický pseudonym štúrovského básnika, autora básnických klenotov Marína a Detvan, Andreja Sládkoviča je doslovným prekladom jeho priezviska do slovenčiny. Genitívny tvar slova *braxator* je *braxatoris*. Priezvisko *Braxatoris* teda vzniklo zo starobylej latinskej konštrukcie mena, povedzme, *Paulus, filius braxatoris*, čo by po slovensky bolo „Pavol, syn sládky, sladovníka“ alebo „Pavol, (syn) sládkov“. Tu si opäť všimnime privlastňovacie prídavné meno *sládkov*. Od tohto tvaru vyjadrujúceho privlastňovací vzťah k jednej osobe (v tomto prípade k otcovi – *sládkovi*) je veľmi blízko k podobe *sládkovič*, ktorá vyjadruje rovnako ako slová *sládkovie*, v nárečiach na okolí Zvolena *sládkoje* (v minulých storočiach aj *sládkovic*) privlastňovací vzťah k rodine ako celku. Teda čo v latinčine vyjadrovalo *Sládkovičovo*

priezvisko *Braxatoris*, to vyjadruje v slovenčine jeho básnický pseudonym *Sládkovič*.

Priezvisko *Rotarides* takisto poznáme zo slovenskej literárnej minulosti. Iný známy štúrovský básnik Janko Kráľ chodil so svojím priateľom Rotaridesom v revolučnom roku 1848 po južnom Slovensku burcovať ľudí proti feudálnemu nevoľníckemu útlaku. Priezviská *Rotarides* a *Lotarides* vznikli podobným spôsobom z latinského pomenovania zamestnania *rotarius*, čo po slovensky značí „kolár“. Slovenská podoba týchto priezvisk by bola *Kolarovič* alebo *Kolárik*, pretože aj príponou *-ík* sa v slovenčine vyjadroval synovský vzťah k prímenu či priezvisku otca, opisne by sme to vyjadrili dnes ako „mladý kolár“ alebo „kolárov syn“.

KS

ROZLIČNOSTI

Pomenovania vedúcich pracovníkov

Skupina osôb, ktorá vykonáva istú prácu rovnakého druhu, oddávna si vyžadovala a stále ešte vyžaduje mať na čele skúsenú osobu, ktorá sa vyzná vo vykonávanej práci a vie dávať príkazy všetkým ostatným pracovníkom združeným do istej skupiny. Jej prirodzeným pomenovaním je spodstatnené prídavné meno *vedúci*. V starších obdobiach však bolo veľmi časté aj pomenovanie *predák*. V remeselníckej oblasti bolo takým pomenovaním slovo *majster*, najmä v spojení s istými podstatnými menami typu *poštmajster*, *traťmajster*, *vrťmajster*. Najčastejšie sa však využíva spodstatnené prídavné meno *vedúci*, *vedúca*.

V súčasnosti jestvuje napr. *vedúci predajne*, *vedúci dielne*, *vedúci oddelenia*, ale aj *vedúci katedry*, ba táto podoba sa využíva aj v pomenovaniach vysokých funkcií, resp. funkcionárov, ako je napr. *vedúci Kancelárie prezidenta Slovenskej republiky*, *vedúci Úradu vlády Slovenskej republiky*. Vo všetkých funkciách má *vedúci* svojho *zástupcu*: *zástupca vedúceho oddelenia*, *zástupca vedúceho úradu* a pod.

Veľmi všeobecnú kompetenciu vedúceho má *riaditeľ*. V našej spoločnosti funguje napr. *riaditeľ banky*, *riaditeľ podniku*, resp. konkrétne *riaditeľ Mestského kultúrneho strediska*, *riaditeľ Slovenského národného divadla*. Jeho podriadeným je *zástupca riaditeľa*. Ak je v istej oblasti riaditeľov viac, hlavný medzi nimi sa označuje ako *generálny riaditeľ*, prípadne *ústredný riaditeľ*.

Vcelku podobnú oblasť činnosti má i *správca*. Na rozdiel od riaditeľa však stojí na čele menej významnej organizácie. Tak je *správca majetku*, *správca dielne* či *dielni*, *správca verejného osvetlenia*, ale môže byť aj *správca domu dôchodcov*, *správca laboratória*.

V staršom období u nás prevládal názov *správca* nad pomenovaním *riaditeľ*, ktorý sa pokladal (ako sloveso *riadiť* a jeho odvodeniny) za bohemizmus. Známe bolo pomenovanie *správca Matice slovenskej*, *správca školy*.

Istý čas sa rozlišovali pomenovania *správca ľudovej školy* a *riaditeľ meštianskej školy*. Na čele tejto v našich pomeroch novej školy bol v českom prostredí *řídící* a ten sa prekladal ako *riaditeľ*.

Špecifickú funkciu má *správca farnosti* v cirkevnej organizácii. Je to kňaz poverený vedením, spravovaním istej farnosti. Na čele vyšších jednotiek stojí *administrátor*, napr. *apoštolský administrátor Trnavskej diecēzy*.

Osobitné postavenie si v súčasnej spoločnosti, v rozličných organizáciách získava pomenovanie *manažér* prevzaté cez francúzštinu z angličtiny (angl. *manager*) a veľmi rýchlo udomácnené do podoby *manažér*. Zdá sa, že vo funkcii manažéra sa spája funkcia správcu a riaditeľa, lebo je zameraná na konkrétne oblasti, ale aj na vyššie riadiace činnosti. Pravda, často sa používa anglická podoba tohto pomenovania, napr. *portfolio manager*, ale prenikajú aj poslovenčené podoby, napr. *manažér vyváženého rastového fondu*. Časté je tu kolísanie v podobe prívlastku. Proti genitívnemu prívlastku v podobe *manažér rastového fondu* máme aj podobu *manažér pre rozvinutý rastový fond*. Podoba s predložkou *pre* je výraznejšia, lebo vymedzuje nie konkrétne formy, ale širšiu „fondovú“ oblasť. Názorný príklad podáva zložité pomenovanie *hlavný portfóliový manažér pre dôchodkové fondy*.

Na čele štátu stojí *prezident*, často s prívlastkom *prezident republiky*. Ak v niektorých štátoch je aj funkcia jeho *zástupcu*, označuje sa ako *viceprezident*. Slovom *prezident* sa označuje vedúca funkcia aj v istých organizáciách, vtedy sa na pomenovanie jeho zástupcu veľmi často používa slovo *viceprezident*. Máme napr. *prezidenta Slovenskej lekárskej komory*, *prezidenta Policajného zboru* – tu sú aj *viceprezidenti*.

Na čele rozličných výborov a komisií stojí *predseda*, často spolu s podpredsedom i viacerými podpredsedami pre rozdielne funkcie. Ale takisto je predseda aj v čele istého úradu. Napr. *predseda Slovenského štatistického úradu*, *predseda Ústavu pamäti národa*, *predseda Protimonopolného úradu*. Funkcia predsedu i podpredsedov sa uplatňuje vo verejnej správe: na čele Národnej rady Slovenskej republiky je predseda so štyrmi podpredsedami.

Najznámejšia je funkcia *predseda vlády* aj s príslušnými podpredsedami. Pre predsedu vlády je niekoľko synonymných pomenovaní: *ministereský predseda*, ale aj medzinárodná forma *premiér*.

Na čele niektorých zložiek verejnej správy je *prednosta*, napr. *prednosta očnej kliniky*, *prednosta poštového úradu*, *prednosta železničnej stanice*,

prednosta mestského úradu. Prednosta môže mať zástupcu, ale to nie je *podprednosta*, ale *zástupca prednostu*.

V organizáciách vojenského a podobného rázu na čele stojí spravidla *náčelník*: *náčelník Generálneho štábu*, *náčelník Vojenskej kancelárie prezidenta republiky*, *náčelník Horskej služby*.

Vo vojenskej oblasti sa používa aj pomenovanie *kapitán*, ale od vojska prechádza aj do iných oblastí, v ktorých sa vyskytuje potreba pomenovať vedúceho činiteľa s prikazovacou kompetenciou. Tak je *kapitán lode*, *kapitán lietadla*, ale aj *kapitán futbalového mužstva*.

V školskej oblasti sú známe pomenovania ako *rektor*, *prorektor*, *dekan*, *prodekan*. V pomenovaniach ako *primár*, *primátor*, *primáš* sa uplatňuje význam „prvý“ z latinského *primus*.

Ján Horecký

SPRÁVY A POSUDKY

O publikácii Hydronymia povodia Nitry

[HLADKÝ, Juraj: *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity 2004. 294 s.]

„Nitra milá, Nitra...“ spieva sa v jednej zľudovenej piesni. V r. 2004 vyšla ďalšia monografia, ktorá má ambície pokračovať v sérii *Hydronymia Europaea*. Postupne sa buduje *Hydronymia Slovaciae*, z ktorej sú už spracované slovenské povodia *Oravy* (Majtán – Rymut, 1985), *Slanej* (Sičáková, 1996), *Dunajca* a *Popradu* (Rymut – Majtán, 1998), *Ipl'a* (Majtán – Žigo, 1999) a *Turca* (Krško, 2003).

Monografiu *Hydronymia povodia Nitry* J. Hladký po krátkom úvode rozčleňuje do ôsmich kapitol. V prvej kapitole sa venuje metodologickým východiskám hydronymického výskumu a spracúva v nej relevantnú literatúru týkajúcu sa povodia Nitry. V druhej kapitole zachytáva históriu a geografiu povodia Nitry. Na etnické pomery v skúmanom regióne a ich vplyv na hydronymiu autor obracia pozornosť v ďalšej kapitole. V nej sa venuje príchodu Slovanov na skúmané územie od 5. storočia, ich formovaniu v Nitrianskom a Moravskom kniežatstve a vo Veľkomoravskej ríši, búrlivému prechodu do uhorského štátu i nemeckej kolonizácii. Cenný je autorov prínos k identifikácii slovenských zápisov hydroným v diplomatároch a urbároch v 11. – 18. storočí. Autor monografie uvádza aj problémové javy, s ktorými sa môžu bádatelia a záujemcovia o túto problematiku stretnúť.

Lexikálno-sémantická a štruktúrnotypologická stránka hydroným tvorí štvrtú kapitolu monografie. Nosnú časť tvorí motivácia hydroným a ich exemplifikácia. J. Hladký člení motivanty do dvoch skupín – na apelatívne a propriálne. Do osobitnej skupiny vyčleňuje neidentifikovateľné názvy a názvy s viacerými výkladmi motivácie. K apelatívnym motivantom priraďuje názvy utvorené z apelatív označujúcich vodu a názvy utvorené podľa charakteru toku a územia. Názvy vzniknuté z osobných, osadných a terén-

nych názvov sú rozčlenené do ôsmich skupín: 1. z pomenovaní kmeňov, 2. z osobných mien, 3. z apelatívnych pomenovaní osôb, 4. podľa náboženskej tradície, 5. z osadných názvov, 6. podľa druhu osady, 7. z terénnych názvov, 8. z vodných názvov.

Príčiny polyonymie hydroným autor monografie skúma v piatej kapitole. Za základné typy polyonymie považuje diachrónnu viacnázvosť (zviazanosť jedného názvu s jedným katastrom), nahrádzanie proprializovaného apelatíva dvojčlenným názvom (*potok* → *Potok* // *Morovniansky potok*), uprednostnenie novšieho motívu pred starším, zmena povahy objektu, bilíngválne prostredie, nemožnosť určiť príčinu polyonymie, všeobecne individuálne používaný názov a bližšie určenie dlhšieho toku.

Šiesta kapitola s názvom *Štruktúra hesla a charakteristika základných prameňov* tvorí úvod k siedmej a ôsmej kapitole. Pri každom hesle sa uvádza, či ide o pravý alebo ľavý tok, začlenenie do hydrografickej siete povodia, určenie dĺžky toku, identifikácia prameňa toku, jeho ústia v katastrálnom území obce, vymedzenie smeru toku, počet variantov názvu, motivácia propriom z inej onymickej sústavy, číslo listu z Vodohospodárskej mapy SR, chronologicky zoradené doklady názvu, skratky prameňa a obce, doklady o súvisiacich osadných a ďalších názvoch, výklad motivácie a etymológia názvu vodného objektu v porovnaní s inými výkladmi názvu. Týmto metodologickým postupom, ktorý J. Hladký aplikuje v ďalších dvoch kapitolách, monografia sa zaraďuje do série *Hydronymia Europaea* a zaujíma tak pevné miesto v spracúvaní slovenskej hydronymie.

Názvy osemstoštyridsiatich šiestich zistených hydronymických objektov autor rozčlenil do dvoch kapitol. V siedmej kapitole s názvom *Názvy vodných tokov* sú predstavené názvy tečúcich vôd; názvy stojatých vôd sú začlenené do ôsmej kapitoly s názvom *Názvy vodných plôch a prameňov*. Jej osobitné vyčlenenie autor urobil pre systémovú povahu hydronymie. Hydronymické názvy sa členia abecedne, čo uľahčuje používateľovi monografie jednoduchú orientáciu pri hľadaní určitého hydronymického objektu.

V závere autor uvádza najfrekvencovanejšie lexikálne motívanty, ktoré bývajú súčasťou hydronymických názvov, pričom ich usporadúva do tematických okruhov. Po záverečnej kapitole nasleduje hydrografické členenie povodia Nitry smerom od prameňa až po ústie do Váhu. Kartografické pramene a literatúra, textové značky a skratky, skratky obcí i cudzojazyčné

(v tomto prípade anglické) resumé tvoria neodmysliteľnú súčasť každej, teda i tejto vedeckej práce. Monografiu uzatvára geografická mapa povodia.

K dokonalosti tejto monografie chýba možno už len väčší typ písma. Z mimojazykového, finančného hľadiska je však realizácia v tejto podobe prijateľná. Monografia J. Hladkého je prínosom nielen pre slovenskú či slovanskú onomastiku, ale isto dobre poslúži ako dokladový materiál na etymologické a slovanské porovnávacie štúdie.

Michal Jozefovič

Priekopnícky lexikografický čin

[ZOZULAK, Ján: Malý grécko-slovenský slovník. Prešov: Prešovská univerzita 2003. 168 s.]

„Grécky jazyk zanechal ľudstvu veľké filologické a filozofické bohatstvo, ktoré preniklo do všetkých oblastí všedného života európskych národov. Grécke slová sa dnes používajú v každodennej komunikácii i v rôznych vedných oblastiach ako termíny. Mnohé sú zaradené aj do slovenského pojmového a terminologického aparátu. Grécke texty v preklade do slovenského jazyka však často strácajú pôvodný zmysel a tak sa vytvárajú mnohé nedorozumenia nielen v terminologických, ale aj v iných súvislostiach.“

Týchto pár viet sme vybrali z autorovho exkurzu o dôležitosti gréckeho jazyka. Je neodškriepiteľné, že Ján Zozulák sa tejto problematike venuje hlbšie, či už pri prekladoch gréckych textov do slovenského jazyka, analýze filozofických a teologických pojmov, či ako tlmočník gréckeho jazyka. Z jeho praxe určite vyplynula aj potreba existencie hoci i malého grécko-slovenského slovníka, ktorý doteraz v slovenskej lexikografii chýbal, a to pre modernú aj klasickú gréčtinu. Veľmi kladne preto hodnotíme, že sa autor podujal na neľahkú priekopnícku úlohu zostaviť takýto slovník.

Hneď na začiatku musíme podotknúť, že ide o slovník novej, súčasnej gréčtiny, čo z názvu, žiaľ, nie je jasné. Slovník je rozdelený na tri základné časti. Prvá časť tvorí úvod s krátkou gramatikou (s. 3 – 14), nasleduje nosná, slovníková časť (s. 15 – 151) a tretia časť, v ktorej je zamyslenie o dôležitosti jazyka a bibliografia (s. 152 – 166).

V krátkom úvode, v slovenskom i gréckom jazyku, autor načrtáva osnovu slovníka a jeho obsah. Za úvodom je tabuľka gréckej abecedy a poučenie o výslovnosti jednotlivých hlások a ich skupín. Logicky a účelne sa v úvodnej časti predkladá aj zoznam základných a radových čísloviek, pričom nie sú vynechané ani názvy dní, mesiacov a ročných období, keďže jedny i druhé sú súčasťou každodennej komunikácie.

Stručná gramatika na s. 13 oboznamuje používateľa s gréckymi osobnými zámenami, časovaním slovesa *byť* v prítomnom a minulom čase. Časovanie ostatných slovies v prítomnom čase uvádza na príklade slovesa *θέλω* „chcem“- Súčasťou gramatiky je aj uvedenie určitého a neurčitého člena v gréčtine. Tu musíme upozorniť na chybu, ktorá autorovi unikla. Isto až pri tlači nastala zámena mužského a ženského rodu, a to tak v určitom, ako i neurčitom člene. Samotnej slovníkovej časti predchádza ešte zoznam použitých skratiek a značiek.

Slovníkové heslá sú usporiadané abecedne a tlačené tučným typom písma. Slovesá sa uvádzajú v 1. osobe singuláru indikatívu prézenta, pretože novogréčtina nemá infinitív. Autor však na túto skutočnosť používateľa nikde neupozorňuje. Substantíva uvádza v nominatíve singuláru a za každým substantívom je, prostredníctvom určitého člena v zátvorke, naznačený aj jeho gramatický rod. Adjektíva sa uvádzajú iba v nominatíve singuláru maskulín napriek tomu, že grécke adjektíva majú spravidla tvary pre všetky tri rody.

Slovníková časť obsahuje 6 000 slov. Autor v úvode upozorňuje na skutočnosť, že sa tu objavujú i niektoré pojmy, ktoré sa v iných slovníkoch nenachádzajú. Toto tvrdenie nemôžeme vyvrátiť. Oproti iným slovníkom sme tu totiž našli napr. aj v Grécku veľmi často používané citoslovce údivu *πωπώ* (popó), ale bez slovenského ekvivalentu. V niektorých prípadoch sa pre lepšie pochopenie významu heslových slov uvádzajú príklady a slovné spojenia, napr. *εκπόρευση (η)* „1. teolog. vychádzanie“ 2. *η εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος* „vychádzanie Svätého Ducha“. Okrem toho autor deklaruje, že „tento slovník poskytuje základné slová z rôznych oblastí všetkým, ktorí majú záujem o grécky jazyk, teológiu, kultúru, históriu a filozofiu od antického Grécka až po súčasnosť“ a že „je spracovaný veľmi jednoducho, aby ho pri bežnom ústnom i písomnom styku mohol využiť každý, kto sa chce zoznámiť s gréckym jazykom a literatúrou“. Pri takejto charakteristike

by sme očakávali, že pri výbere a spracovaní hesiel autor uprednostní najmä moderné a praktické výrazy z oblasti každodennej komunikácie, vedy, techniky, obchodu, kultúry a športu. Napriek tomu sme však v slovníku vôbec nenašli slová ako *popoludnie*, *adresa*, *lietadlo*, *letisko*, *auto*, *batožina*, *reštaurácia*, *východ*, *postel'*, *hotel*, *kino*, *koncert*, *predstavenie*, *ihrisko* a mnohé ďalšie, ktoré sú súčasťou každodennej komunikácie. Naproti tomu je v slovníku v hojnej miere zastúpená lexika týkajúca sa filozofie a teológie. Keďže si v súčasnosti aj oblasť teológie našla svoje pevné miesto v našej vzájomnej komunikácii, patrí určite k prínosom slovníka, že je obohatený aj o jej pojmy. Ostáva však otázkou, či tu niektoré teologické termíny nie sú na úkor slov bežnej komunikácie.

Teologické termíny ponecháva autor vo forme, v akej ich používa pravoslávna cirkev, aby „sa zachoval ich pôvodný význam“. Nenamietame proti takejto interpretácii pri pojmoch, ktoré sa týkajú výlučne pravoslávnej cirkvi, ako je napr. „sviatok Zosnutia Bohorodičky“ (*η Κοίμηση της Θεοτόκου*) na s. 65. Pri pojmoch, ktoré však majú všeobecnejší charakter, bolo by určite namieste uvádzať aj všeobecne používaný ekvivalent, ako to urobil napr. pri hesle *Παράκλητος* „Utešiteľ (Svätý Duch)“ na s. 91 alebo *Πάσχα* „Pascha (Veľká noc)“ na s. 93. Vo viacerých prípadoch však autor nebol natoľko dôsledný. Napr. pri hesle *Ιησούς* na s. 60 nájdeme len ekvivalenty: „1. židovské meno, 2. Isus Christos“. Podobne na s. 100: *πρό* 1. „pred“, 2. *πρό Χριστού* (*π.Χ.*) „pred Christom (pr. Chr.)“ alebo *Χριστούγεννα* na s. 138 prekladá len ako „sviatok narodenia Christa“. Ako ďalší príklad môže slúžiť spojenie *Υπαπαντή του Κυρίου* „Stretnutie Pána so Symeonom (sviatok)“ na s. 127. Tento sviatok však slávi aj katolícka cirkev, ibaže pod názvom *Obetovanie Pána* alebo *Hromnice*. Podobných spojení sme našli ešte niekoľko. Keďže slovník nie je určený len pravoslávnym veriacim, určite by v ňom nemali chýbať ani ekvivalenty uzuálne v iných vierovyznaniach, či vo všeobecnej slovnej zásobe, ako *Ježiš Kristus*, *pred Kristom* (*pr. Kr.*), *Vianoce* a už spomínané *Obetovanie Pána*. Za slovníkovou časťou sú zaradené niektoré prepisy mien osôb a názvov miest. Autor to odôvodňuje tým, že „rôzni autori používajú odlišný prepis, a tak sa u čitateľov občas vytvára dojem, že dva odlišné prepisy znamenajú dve odlišné pomenovania“. V prevažnej miere sú tu zastúpené mená známe najmä pravoslávnym veriacim a opäť len v prepise používanom v pravoslávnej cirkvi. Práve preto, aby sa nevytváral

dojem odlišných pomenovaní, bolo potrebné v tejto časti uviesť v niektorých prípadoch aj názvy a mená používané všeobecne. Uvedieme aspoň niekoľko príkladov so všeobecne používanými tvarmi v zátvorke: *Βασιλειος ο Μέγας* Vasilij Veľký (Bazil Veľký), *Ιερώνυμος* Jeroným (Hieroným), *Κλήμης Αλεξανδρείας* Kliment Alexandrijský (Klement Alexandrijský).

Nachádza sa tu aj niekoľko mien starogréckych autorov, ktoré sa neprepisujú správne, ako napr. *Herodot* namiesto *Hérodotos* alebo *Plotín* namiesto *Plótinos*. Nejednotný úzus pri prepise starogréckych mien sa ešte markantnejšie prejavuje v kapitole o dôležitosti gréckeho jazyka, ktorá spolu s bibliografiou uzatvára celý slovník. Predpokladáme, že pri prepise autor vychádzal z novogréckej výslovnosti jednotlivých mien, čo sa v najväčšej miere prejavilo pri prepise mena gréckeho historika Thúkýdida (*Tukididis* namiesto *Thúkýdidés*).

V spomenutej kapitole sa autor venuje vývoju gréckeho jazyka od najstarších čias až po súčasnosť, poukazuje na vzťah jazyka a myslenia a upozorňuje na dôležitosť poznania hlavného významu jednotlivých slov pri preklade. Dokladá to rôznymi príkladmi z teológie, keďže je sám teológ a táto veda je mu najbližšia.

Napriek výhradám, ktoré sme uviedli, je Zozul'akov *Malý grécko-slovenský slovník* určite prínosom a môže poslúžiť ako základ na štúdium gréckeho jazyka i každodenné dorozumievanie. Ostáva dúfať, že neostane ojedinelým pokusom, ale sa stane odrazovým mostíkom na zostavenie väčšieho slovníka, prípadne slovníka doplneného o slovensko-grécku verziu.

Erika Brodňanská

SPYTOVALI STE SA

O názve sudoku. – Do telefonickej jazykovej poradne Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV sme dostali otázku, akého rodu je slovo *sudoku* a či sa skloňuje.

S týmto pomenovaním sa v poslednom čase stretávame čoraz častejšie na stránkach niektorých novín alebo časopisov, či na internete. Slovo *sudoku* je názov populárnej logickej hry (tiež numerického hlavolamu, logickej doplňovačky, jednoduchej číselnej krížovky, logicko-kombinačnej hry a pod.), ktorá si získava vo svete čoraz väčšiu popularitu. Princípom tejto hry je doplniť do tabuľky s rozmermi 9 x 9 políčok chýbajúce čísla od 1 do 9 tak, aby sa v každom riadku, stĺpci i menšom štvorci (s rozmermi 3 x 3 políčka) každé číslo vyskytlo iba raz. Podobné hlavolamy sa uverejňovali aj v minulosti v rozličných hádankárskych kútikoch niektorých časopisov či v takto zameraných periodikách.

Názov hry pochádza z japončiny, i keď jej pôvod nie je japonský (o popularizovaní hry sa údajne pričínil novozélandský dôchodca, bývalý právnik Wayne Gould, ktorý sa s ňou stretol v Japonsku a vytvoril k nej špeciálny počítačový program). *Sudoku* je skratkové slovo zo slov *súdzi wa dokušin ni kagiru*, ktoré možno voľne preložiť ako “vlož každé číslo do vymedzeného priestoru (na určené miesto)”. K nám sa toto slovo dostalo z angličtiny (teda v podobe zodpovedajúcej anglickému prepisu japonských slov) a takto sa v slovenčine aj ustálilo. Neživotné podstatné mená cudzieho pôvodu zakončené na samohlásku *-u* (teda so zakončením netypickým pre slovenčinu) sú stredného rodu a neskloňujú sa. Ako príklady možno uviesť pomenovanie výrobku zo sóje *tofu*, názvy ázijských spôsobov boja a sebaobrany *kung-fu* a *džiu-džicu*, slová *tabu*, *iglu*, *kipu* či niektoré geografické názvy, ako napr. *Baku*, *Peru*, *Honolulu*, *Korfu*. Aj slovo *sudoku* sa zaraďuje do skupiny nesklonných podstatných mien stredného rodu a takto ho odporúčame používať i vo vetnej súvislosti, napr. *sudoku sa stretlo s veľkým ohlasom, bez sudoku si neviem predstaviť voľné chvíle, dozvedeli sme sa o sudoku, krátim si čas so sudoku*.

Iveta Vančová

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Nové výrazy (49)

chrániť nedok., **chránený** príč., nové v spojení 1. **chránená dielňa, chránené pracovisko** pracovisko pre ľudí so zmenenou pracovnou schopnosťou, ktorého pracovné podmienky sú prispôsobené ich zdravotnému stavu: *V rámci cyklu Žime bez bariér vás zavedieme do chránenej dielne v Šaštine-Strážach.* (ROZHLAS) – **Chránená dielňa** si vyžaduje náročnejšie kritériá najmä v oblasti ochrany zdravia pri práci. – *Na Spiši pribudlo nové rehabilitačné centrum so štatútom chránenej dielne.* – **Chránenú dielňu alebo pracovisko** musí zamestnávateľ prevádzkovať najmenej tri roky. (INTERNET) – 2. **chránené bývanie** zariadenie poskytujúce bývanie a starostlivosť zdravotne postihnutým ľuďom, ktorí sú schopní viesť samostatný život s pomocou inej osoby: **Chránené bývanie** je ďalším krokom na ceste emancipácie ľudí s mentálnym postihnutím. – *Vo vstupných priestoroch univerzity prebehol predaj výrobkov obyvateľov chráneného bývania v Čenčiciach.* (INTERNET) – *Dozviete sa o chránených bývaniach pre telesne postihnutých.* (ROZHLAS)

Príčastie **chránený** od slovesa **chrániť**, známe napr. v ustálených spojeniach **chránená prírodná/krajinná oblasť, chránený** (rastlinný, živočíšny) **druh, chránené územie, chránená značka**, vytvorilo nové lexikálne spojenia s podstatnými menami **dielňa, pracovisko** a **bývanie**. Výrazom **chránená dielňa, chránené pracovisko** sa pomenúva pracovisko, ktorého cieľom je poskytnúť zamestnanie a pomoc osobám so zmenenou pracovnou schopnosťou, t. j. ľuďom so zdravotným postihnutím alebo takým, ktorí pre ohrozenie zdravia nemôžu dočasne vykonávať svoju prácu. Chránená dielňa alebo chránené pracovisko im umožňuje nielen pracovať, ale aj zaškoliť sa a získať odborné zručnosti v prostredí, ktorého prevádzka je prispôsobená ich zdravotnému stavu. Osoby so zmenenou pracovnou schopnosťou tvoria najmenej 25 % všetkých pracovníkov, pričom za chránené pracovisko sa

považuje aj jednotlivé pracovné miesto, ako aj pracovné pôsobenie takýchto ľudí v domácnosti (napr. výroba keramiky, textilných výrobkov ap.).

Výraz *chránené bývanie* označuje zariadenie sociálnych služieb pre telesne a duševne hendikepovaných ľudí, ktoré sa od podobných zariadení odlišuje tým, že jeho obyvatelia sa tu pod dohľadom a za pomoci druhých učia osvojiť si návyky a sociálne zručnosti potrebné pre každodenný život, ktoré im umožnia byť samostatnejšími (napr. úkony spojené s osobnou hygienou, obliekaním, jedením ap.).

Pojmy *chránená dielňa*, *chránené pracovisko*, *chránené bývanie* sú vymedzené zákonom a uvedené výrazy možno považovať za terminologicky ustálené. Prídavné meno *chránený* v týchto spojeniach má význam „vytvárajúci osobitné (pracovné, životné) podmienky pre zdravotne hendikepovaných ľudí, zameraný na pomoc takýmto osobám“.

tester gen. -a, muž. (angl. ← fr.) skúšobná vzorka kozmetických prípravkov: *Na skúšanie používajte výhradne výrobky označené nápisom TESTER.* (NÁPIS) – *Z tohto púdra nemám tester.* (ÚSTNY PREJAV)

Slovo *tester* je termín známy vo viacerých oblastiach. Ako technický výraz pomenúva prístroj, ktorým sa uskutočňuje test skúšanej jednotky, čiže *skúšač*. V biológii a ekológii sa slovom *tester* označuje látka, organizmus, ktoré skúšajú čistotu životného prostredia. V genetike slovo *tester* znamená testovaciu líniu. Novšie sa výrazom *tester* nazýva skúšobná vzorka prípravku v kozmetike, ktorá slúži na zisťovanie jeho vlastností (obyčajne je to druh voňavky, ktorej vôňu si kupujúci môže vyskúšať pomocou testera).

Slovo *tester* je prevzaté z angličtiny a má význam „skúšač“. Je odvodené od slovesa *to test* „skúšať“ pomocou činiteľskej prípony *-er* a to od podstatného mena *test*, ktoré sa do angličtiny dostalo z francúzskeho slova *test* – hlinená pokrývka, hlinená nádoba. Pôvodne sa takto označovala nádoba, ktorá sa používala na skúšanie kvality kovov prepaľovaním. Slovo *test* nadobudlo neskôr prenesený význam „skúška na zistenie schopností, vlastností, vedomostí“. Výraz *tester* v novom význame „skúšobná vzorka“ sa používa v kozmetike a jeho používanie je viac-menej obmedzené na ústnu komunikáciu.

Silvia Duchková

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (28)

dievča -čat'a pl. N -čatá/-čence G -čat/-čeniec s.

1. nedospelá al. dospievajúca osoba ženského pohlavia: *školopovinné dievča; štúple, tenké dievča; citlivé, chápacé dievča; mladšie, staršie dievčence; detské odevy pre dievčatá; vyberať na gymnastiku pohybovo nadané dievčatá; Šesť rokov, to je čas, keď sa z dieťaťa stáva chlapčisko a dievča.* Vč 1984; *Príde do miestnosti, v ktorej lomozia chlapci i dievčatá, všetkých šesť tried.* L. Ondrejov; *To ti je beťár dievča, tá ti má dakedy viacej rozumu než chlap.* M. Krno

2. mladá nevydatá žena; syn. dievka: *modrooké, tmavooké dievča; vzdelané, atraktívne dievča; vydajaschopné dievča, dievča na vydaj; Otec jej veru nedáva zadarmo ješť. Musí mu vybavovať všetky písomné práce. Slovom: dievča do voza i do koča.* Š. Letz; *Ech, bist'ubohu, do oka mi padlo dievča – iskra, kamaráti.* D. Tatarka

lexikalizované spojenie **za dievčat'a** zaslobodna

3. hovor. priamy potomok ženského pohlavia, dcéra: *porodiť, vychovať dve dievčence; dievča sa mi už vydalo*

4. hovor. žena v ľúbostnom vzťahu k mužovi; syn. milá: *milované dievča; hľadať si dievča; chodiť s dievčat'om; Ak už máš dievča, tak sa s ňou pekne rozideš, svet sa preto ešte nezrúti.* J. Pohronský; *Závidím ti, kamarát, – pridal sa raz Maťovčík, – prvý budeš pri svojom dievčati.* P. Andruška; *Našiel som si dievča, vzal som si ju za ženu.* D. Tatarka

5. hovor. (v minulosti) pomocnica v domácnosti: *hľadať dievča na domáce práce; K dieťaťu prijala pani Gáabrišová dievča zo svojej rodnej obce, pretože tunajšie poznala ako veľmi náročné a nespoľahlivé.* K. Lazarová; *Keby bolo v domácnosti služobné dievča, hned' by bolo všetko iné.* L. Zúbek

prirovnanie **dievča ako kvet** svieže, životaschopné

• fraz. **Pahké/pouličné dievča** prostitútka; **medzi nami dievčatami** úprimne povedané; **zelené dievča** neskúsené; **byť dievčat'om pre všetko** o človeku, ktorý vykonáva všetky možné, často nepopulárne práce; **doviest' dievča do nešť'astia** oplodniť slobodné dievča, byť otcom nemanželského dieťaťa; **chodiť/beháť/zakášať za dievčatami** dvoriť im;

dievčatko -ka -tiek s. zdrob.: *usmiate, šantiace dievčatko; buclaté rúčky dievčatka; adoptovať si, vychovať dievčatko; Bolo to drobné čiernovlasé dievčatko, v tom čase hádam desaťročné.* P. Andruška; *Dve dievčatká na chodníku maľovali farebnými uhlami nerozlišiteľné obrazy.* J. Bodnárová; *Tak čo, dievčatká, učíte sa, učíte, turbujete si hlávky?* E. Čepčėková

prirovnanie *zapýriť sa/očervenieť ako dievčatko* veľmi, silno;

dievčatisko -ka -tísk s. zvel.: *strapaté dievčatisko; dievčatisko s veľkými okáľmi; hlúpe, neposlušné dievčatisko; handričky dievčatísk; Tie dievčatiská nenudilo nič. Vo všetkom našli dôvod na smiech.* B. Bobáková

dievčenskost' -ti ž. súhrn vlastností typických pre dievča, pre nedospelú al. mladú osobu ženského pohlavia: *dievčenskost' pohybov; zvyrazňovať svoju dievčenskost'; mať pečať dievčenskosti; budiť dojem dievčenskosti; Dráždila ho jej dievčenskost', plné prsia, mal skoro fyzický pôžitok z jej spevu, rád sa na ňu díval.* P. Sever

dievčensky 2. st. -kejšie prísl.

1. príznačne pre dievča, pre nedospelú al. mladú osobu ženského pohlavia; tak, ako u dievčaťa: *reagovať dievčensky; dievčensky sa začervenat'; dievčensky jemné prsty; jeho tvár pôsobila dievčensky; Uraštené dievča, vôbec nie krehké, ani nie dievčensky nežné, dedičanka s vlastnosťami malomestskej slečinky.* P. Andruška

2. pôsobiac dojmom mladosti al. vzbudzujúc dojem mladosti (o osobách ženského pohlavia); syn. mladistvo: *dievčensky vyzerajúca postava; zostať dievčensky štíhla; Mama si založila zásteru a dievčensky zmätená odišla do kuchyne.* H. Dvořáková

dievčenský -ká -ké 2. st. -kejší príd.

1. vzťahujúci sa na dievča; typický, charakteristický pre dievča, pre nedospelú al. mladú osobu ženského pohlavia: *mäkký dievčenský hlas; dievčenské ruky, nohy; nežné dievčenské oči; jemné dievčenské hrdlo; dlhé dievčenské vlasy; dievčenská zdržanlivosť; dievčenské telo; Do našej školy chodieval ešte mladý kňaz. Mal peknú dievčenskú tvár a vždy sa usmieval.* E. Ondrejov; *Pamätáš si na tie prebdené noci v internáte? Nech žijú naivné dievčenské sny.* V. Švenková; *vychutnáva sladkosť dievčenských úst* P. Andruška

lexikalizované spojenie **dievčenské meno** priezvisko ženy zaslobodna

2. súvisiaci s dievčaťom, s dievčatami; určený pre dievča, pre dievčatá: **dievčenský román**; **dievčenský ústav**; **dievčenský internát, penzión**; **dievčenský spevácky, tanečný súbor**; **dievčenské odevy**; *navštevovať dievčenskú školu*; *Všetko naň dýchalo nepoznaným čarom dievčenskej izby*. D. Tatarka; *Keď sa Jiří Wolker liečil v Tatranskej Polianke, sedela som ešte v školskej lavici bratislavského dievčenského gymnázia*. L. Jurík

3. vzbudzujúci dojem mladosti; syn. mladistvý: **dievčenský úsmev**; *zachovať si dievčenskú postavu*; *nosiť dievčenské šaty, blúzky*

dievčénstvo -va -tiev s.

1. dievčenský vek, obdobie dievčenských rokov: *za dievčénstva*; **dievčénstvo** *prežila na dedine*; *rozlúčka s dievčénstvom*; *S Milanom zavřšila svoje dievčénstvo, prežila s ním veľkú lásku a spomienka na ňu ju bude zohrievať po celý život*. P. Dvořák

2. dievčenská povaha, dievčenský charakter: *vzdať sa svojho dievčénstva*; *v jej správaní prevládalo dievčénstvo*; *Nežná fialová vyjadruje jej panskosť, zasnené dievčénstvo, cudnosť*. I 2005

dievčí -ia -ie príd. zastar. al. poet. vzťahujúci sa na dievča, na dievčatá, dievčenský: *hrud' dievčia vlnila sa ako žito* J. Smrek; *šedivé dievčie spomienky* M. Rúfus; vin. **dievčie hrozno** a) sorta viniča a hrozna b) biele víno z tohto hrozna

dievčica -ce -čic ž. region. odrastené dievča; syn. deva: *mladá dievčica*; *zhovorčivá, šikovná, smelá dievčica*; *Na chodníku si stretol priateľa i zrumenenú dievčicu*. A. Habovštiak; *Hlavný hrdina končí v objatí dievčice*. I 2005

dievčička -ky -čiek ž. zdrob. láskavé pomenovanie, oslovenie dievčaťa: *čiernooká, modrooká dievčička*; *Zažartoval by si s červenolicimi dievčičkami*. A. Hykisch; *Zastrčená dedina, pristrčená izbička, v tej izbičke dievčička*. E. Gašparová; *Čia si ty, dievčička?* L. Ťažký

dievčina -ny -čin ž. mladé slobodné dievča; syn. deva, dievka: *plachá, bojazlivá, skromná, tichá dievčina*; *pôvabná, krásna, štíhla dievčina*; *mil-*

vaná, rozkošná **dievčina**; dospievajúca **dievčina**; ľahkonohé **dievčiny**; brat' si seberovnú, pracovitú **dievčinu**; st'a lasica pružná **dievčina** M. Urban; *Mirko sa motal okolo tenučkej dievčiny a bál sa pozrieť do jej rozosmiatych očí.*

R. Sloboda;

dievčinka -ky -niek ž. zdrob.: štebotavá **dievčinka**; útla, drobná, nežná **dievčinka**; **dievčinka** s fialkovými očami; *Tam sa včasráno pobral, za koskami, za dievčinkou so žltými vlasmi.* P. Glocko

dievčiť' -či -čia -či! -čila -čiac -čiaca -čenie nedok. prežívať dievčinský vek, byť dievkou, odrasteným dievčaťom: *prišiel čas na dievčenie*; *Aj dievčili sme vedno, ale vydávali sme sa každá inde.* H. Zelinová; *Matka ju opustila v šiestom roku. Dievčila pri starej materi.* A. Chudoba; *Ten ruvan jeden, vtedy som si život zviazala. Vtedy som iba dievčiť' začala.* D. Tatarka

dievčiť' sa -či sa -čia sa -či sa! -čila sa -čiac sa -čiaca sa -čenie nedok. hovor. stávať sa dievkou, odrasteným dievčaťom: *A mal tri dcéry, čo sa práve dievčili.* A. Lacková-Zora; *Ešte sa to ani poriadne dievčiť' nezačalo a už by sa to vydávalo!* A. Habovštiak; *Jolanka musí mať najkrajšiu kúpeľňu, lebo sa bude dievčiť'.* A. Ferko

dievka -ky -vok ž.

1. slobodné odrastené dievča; syn. deva, dievčina: *krásna, švárna, hrdá dievka*; *nezbedná, šibalská dievka*; *vydajachtivá dievka*; *radodajná, predajná, ľahká dievka* prostitútka; *stará dievka* nevydatá žena; *načo dievke život zviazať* netreba ju ešte vydať; *Ak vetvička do Vianoc rozkvitla, bol to znak, že sa dievka do roka vydá.* P. 1998

2. hovor. priamy potomok ženského pohlavia, dcéra: *sedliacka dievka*; *vydávať dievku*; *Kam ideš, dievka nezdatená? Na to sme ťa vychovali, aby si sa túlala nocami?* R. Jašík

3. expr. iba v spojení *dievka moja* dôverné oslovenie, obyč. blízkej osoby ženského pohlavia: *to sotva pôjde, dievka moja!*; *Múčku je škoda, dievka moja. Múčka je dar Boží.* V. Mináč

4. (v minulosti) pomocnica v domácnosti; syn. slúžka: *najať si dievku*; *Tak sa začal pre Marku život kravskej dievky, dievky od kráv, trpký, ťažký život.* V. Mináč

prirovnania: *dievka ako/ani osa* šikovná, vrtká; *dvere vrždia ako starej dievky čižmy* veľmi

• fraz. *chodiť/pozerať/poškuľovať za dievkami* zaujímať sa o ne; uchádzať sa o ne;

dievočka -ky -čiek zdrob. ž.: *štíhle, vrtké dievočky*; služobná *dievočka*; *objímať svoje dievočky*; *Och, či si ty len gazdinka, dievočka moja*. G. Horák;

dievčisko -ka -čísk zvel. s.: *urastené dievčisko*; *splašené, bláznivé dievčisko*; *dievčiská z mesta*; *dievčisko jedno potvorské!*; *dievčisko nevďačné!*; *Tie väčšie dievčiská treba už riadne obliekať*. J. Podhradský

dievočky -ká -ké prid. vzťahujúci sa na dievku, na dievky; súvisiaci s dievkou, s dievkami; príznačný pre dievku, pre odrastené slobodné dievča: *dievočky driek*; *dievočné vrkoče*; *dievočné piesne*; *obdivovatelia z dievočkých čias*; *dievočky stav* dievoctvo; *dievočné nohy v bielych pančuchách* A. Chudoba; *Moje posledné dievočné večery*. Vč 1981; *A sväte jej za trest nadosmr-ti ostane dievočky čepiec na hlave*. M. Figuli nevydá sa

dievoctvo -va -tiev s. v živote ženy obdobie pred vydajom; dievočky stav: *bezstarostné roky dievoctva*; *fotografie z dievoctva*; *poznali sa od dievoctva*; *plaché dievoctvo pred privalom ženskej zrelosti* F. Hečko; *Blažia ju hladné pohľady, doháňa, čo zameškala za dievoctva*. Mináč zaslobodna

Anna Šebestová

Z JAZYKOVÝCH RUBRIK

Chyby pri predložke mimo

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Niektorí používatelia jazyka aj pri neplnovýznamových slovách dakedy robia veľké chyby. Príkladom na takéto slovo je predložka *mimo*. Pri jej používaní sa neraz dopúšťajú až dvojakej chyby: jednak významovej a jednak gramatickej. Za chybu z hľadiska významu sa pokladá to, ak niekto použije predložku *mimo* namiesto predložky *okrem*. Býva to pod vplyvom nárečového úzu, no treba vedieť, že v spisovnom jazyku sa takéto použitie pokladá za chybu. Máme na mysli prípady typu: *Mimo zamestnancov je vstup zakázaný. Mimo troch kusov je zásielka v poriadku. Mimo pondelka je otvorené.* Všade je tu namieste predložka *okrem*: *okrem zamestnancov, okrem troch kusov, okrem pondelka.* Ani zvrät *mimo toho* nie je správny – spisovne znie *okrem toho*, napr. *okrem toho je všetko v poriadku.* Čisto gramatickou chybou je, keď sa predložka *mimo* spája s iným pádom ako s genitívom. To značí, že v slovenčine sa predložka *mimo* spája výlučne s genitívom: *postaviť mimo zákona, byť mimo všetkej pochybnosti.* Táto jednoznačnosť sa naruša najmä vplyvom českého jazyka, kde sa predložka *mimo* viaže s akuzatívom, t. j. so štvrtým pádom, takže neraz môžeme v slovenčine počuť chybné väzby: *je to mimo diskusiu, lopta je už mimo hraciu plochu.* Záver o predložke *mimo* je taký, že v spisovnom jazyku sa vždy spája s genitívom, napr. *dodať mimo termínu, je to mimo diskusie, lopta je už mimo hracej plochy,* a že predložku *mimo* nemáme používať namiesto predložky *okrem*, napr. *okrem zamestnancov, okrem pondelka.*

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 10. 6. 2002)

O slovese *potierať*

MATEJ POVAŽAJ

V spravodajskej relácii istého elektronického média sme si v rámci informácie, čo sa robí proti tomu, aby sa obmedzila nelegálna, teda čierna práca, vypočuli aj túto vetu: *Je tu štátna kontrola, ktorá potiera nelegálnu prácu.* Hneď sa nám žiadalo spýtať, čím štátna kontrola potiera nelegálnu prácu, či nejakou farbou, nejakou nátiarkou alebo nejakou tinktúrou. No teraz už vážne. Použitím slovesa *potierať* vo vete *Je tu štátna kontrola, ktorá potiera nelegálnu prácu* sa nerešpektovala všeobecná ustálenosť významu slovesa *potierať*. Sloveso *potierať*, ako si to možno overiť aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka, má v spisovnej slovenčine význam „pokrývať vrstvou riedkej alebo mazľavej látky, natierať“, napr. *potierať ranu hojivou masťou, potierať zapálené miesto tinktúrou, potierať si ruky krémom, potierať krajce chleba maslom, potierať koláč vajíčkom*. Okrem toho sloveso *potierať* má aj význam „trietť, šúchať po povrchu“, napr. *potierať si rukou čelo*. Vo vete citovanej na začiatku o nič také nešlo, preto je tu primerané siahnúť za iným výrazom. Na vyjadrenie významu, o ktorý v danom prípade ide, teda na vyjadrenie významu „silou alebo inými prostriedkami znemožňovať, aby sa niečo prejavovalo, aby sa niečo uskutočňovalo, pôsobiť, aby niečo nebolo“, nám naša spisovná slovná zásoba ponúka dosť vhodných prostriedkov, napr. aj slovesá *potláčať, premáhať, zdolávať*. Z týchto slovíes sa vo východiskovej vete malo použiť sloveso *potláčať*, teda *Je tu štátna kontrola, ktorá potláča nelegálnu prácu*.

(Jazyková poradňa Slovenského rozhlasu, 14. 6. 2002)